

Pannon Egyetem
Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

Kari Tudományos Diákköri Konferencia
Társadalomtudományi Szekció
2022 tavasz

A nemzetközi nőjogi helyzet - Közel-Keletről Európába

Szerző:
Fazekas Magdolna Laura

Témavezető:
Dr. habil. Kalmár Zoltán
egyetemi docens

Veszprém
2022

Tartalomjegyzék

KULCSSZAVAK.....	3
ABSZTRAKT.....	3
BEVEZETÉS.....	5
1. TÉMAFELVETÉS	5
2. FŐ TÉZISEK ÉS MÓDSZERTAN	6
I. FEJEZET: A MUSZLIM TÁRSADALOM ÉS ÉLETMÓD SAJÁTOSSÁGAI	8
1. ISZLÁM ÉRTÉK- ÉS NORMAREND	9
2. A TÁRSADALMI REND NEMI KÜLÖNBSÉGEI	10
3. A NEMEK KÖZÖTTI TÁRSAS KAPCSOLATOK VIZSGÁLATA	12
II. FEJEZET: GLOBALIZÁCIÓS KÉRDÉSEK.....	16
1. A MODERNIZÁCIÓ ÉS GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA AZ ISZLÁM NŐJOGI HELYZETRE.....	17
2. EURÓPA KAPUJÁBAN – MIGRÁCIÓ KÖZEL-KELET FELŐL	21
III. FEJEZET: AZ EURÓPAI NŐK HELYZETE	24
1. AZ EMANCIPÁCIÓ PILLÉREI EURÓPÁBAN	25
2. DEMOGRÁFIAI ÁTALAKULÁS EURÓPÁBAN – MIT NYERNEK EBBŐL A NŐK?.....	28
3. AZ EU HOZZÁÁLLÁSA A NŐJOGI KÉRDÉSHEZ.....	30
IV. FEJEZET: BEVÁNDORLÓ MUSZLIM NŐK EURÓPÁBAN	34
1. ÚJ ÉLET, ÚJ KÜZDELMEK, ÚJ REMÉNYEK	35
2. MUNKAVÁLLALÓI TENDENCIÁK BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐI – NŐI SZEMSZÖGBŐL	38
ÖSSZEGZÉS.....	42
IRODALOMJEGYZÉK	45
MELLÉKLETEK.....	51
NYILATKOZAT	55

Kulcsszavak

iszlám, migráció, nemi szerepek, nők jogai, nyugati kultúra, társadalomfejlődés

Absztrakt

A nemzetközi nőjogi helyzet napjaink egyik legfontosabb kérdéskörének tekinthető. A felvetődő vitás helyzetekre adott válaszokon pedig megfigyelhető, hogy kontinensenként, civilizációnként jelentősen eltérnek egymástól. A kutatásom tézisei mentén elmondható, hogy a XX. és XXI. század eseményei nagyban meghatározták a nők általános társadalmi, jogi státuszának alakulását, amelyet tovább fokoz a jelenleg is zajló, erőteljes migrációs nyomás Európa országai felé. A napjainkban is jelenlévő erőteljes migrációs hullám az arab területekről eltérő kulturális, civilizációs hátteret hordoz magában. A népvándorlási hullám ezáltal alakítja, hosszútávon meg is reformálhatja az európai kontinens társadalmi rétegeinek diverzitását, változásokat eszközölhet a munkaerőpiacon, illetve a nemek közötti esélyegyenlőség és jogképesség fogalmában is. A történelem során már jól ismert társadalmi allokációk és kapcsolódó hatásaik napjainkra felgyorsultak, a különféle gazdasági, politikai, civilizációs és értékrendi tényezők kölcsönhatása pedig egyre nagyobb mértékben befolyásolja az általános közvéleményt.

Jelen dolgozatomban éppen ezért a nemzetközi nemi esélyegyenlőségi változások feltérképezésére fektetem a hangsúlyt, különös tekintettel a Közel-Kelet felől Európába irányuló migrációs hullámok hatásaira a XXI. században. A kutatásom fő célja, hogy a Közel-Keleten továbbra is vallási-kulturális alapon jogi elnyomásban élő nők helyzetének változását szemléltessem a nyugati, Európa felé irányuló migráció vonatkozásában. A két igen eltérő nyugati, keresztény és keleti, iszlám civilizáció bemutatásával, azok összehasonlításával keresek a válaszokat arra, hogy a nemek jogi diverzitásának mértéke miként csökkenthető, milyen a modern kori nő képe ebben a két világban, milyen elvárásokat állítanak a nőkkel szemben, és ebből következően milyen lehetőségeik vannak a helyzet változtatására. Fontos szempont még a téma kifejtése során a kulturálisan eltérő közösség hagyományainak feltárása, hogy azok milyen hatással vannak a jelenkor társadalmi rétegződésének alakulására, hogy a történelem során rögzült hagyományos nemi szerepek mennyiben változtak meg, és az európai

kép hogyan alakul át a migráció hatására, amikor ez a két, egymással szöges ellentétben álló társadalmi berendezkedés találkozik egymással. Vagy nem is annyira antagonisztikusak, mint ahogyan azt elsőre gondolnánk?

Célkitűzéseim közé tartozik tehát a két eltérő civilizáció bemutatása a nők jogi és társadalmi helyzetén keresztül, illetve az átfedések ismertetése a jogi normák elméleti felvetése és gyakorlati megvalósulása között, a társadalmi nemi szerepek átalakulásának szemléltetése a nyugati irányú migrációs trendek vonatkozásában. Szeretnék választ találni arra a kérdésre is, miszerint mi okozza a lemaradozó fejlődést a nemzetközi nőjogi helyzet tekintetében, és hogy az eltérő fokú fejlődési ráták hogyan kapcsolódnak a vallási-társadalmi rendszer által elfogadott normák alakulásához. Dolgozatom során szemléltetem a két speciális kultúrkör vonatkozásait a nemek társadalmi helyzetét illetően, mind a keleti iszlám, mind a nyugati, keresztény alapokon nyugvó, eltérő civilizációs háttérrel rendelkező közösségek tekintetében. A szakirodalmi forrásanyagok három nyelven (magyar, angol, francia) történő feldolgozása és alkalmazása széleskörű komparatív módszertani lehetőséget nyújt a kutatási folyamat felállítása során.

A kutatásom eredményeként arra a következtetésre jutottam, miszerint a XX. századtól kezdődő globalizációs folyamatok sokkal nagyobb mértékben alakították a közvéleményt és ezáltal a fennmaradó hagyományokat, mint ahogyan azt gondolnánk. Mindezen dinamikus folyamatok és az ebből következő várakozásaink ellenére viszont a nemzetközi nőjogi helyzet változásai egyelőre kevésbé mutatnak emelkedő tendenciát, amit főként a keleti és nyugati civilizáció modernizálódásának bilaterális megítélései hátráltatnak. Az iszlám civilizáció átalakulása és a nyugati kultúrával történő keveredése a társadalmi összeolvadás és a jogi, etnikai fejlődés egy új szintjét hozhatja el hosszú távon. Ezen folyamatok együttesen apró lépetekkel haladnak a nemek és vallások közötti családjogi, munkaerőpiaci, valamint társadalmi esélyegyenlőség felé.

Bevezetés

1. Témafelvetés

A nemzetközi nőjogi helyzet napjaink egyik legfontosabb kérdéskörének tekinthető. A felvetődő vitás helyzetekre adott válaszokon pedig megfigyelhető, hogy kontinensenként, civilizációnként jelentősen eltérnek egymástól. A XX. és XXI. század eseményei nagyban meghatározták a nők általános társadalmi, jogi státuszának alakulását, amelyet tovább fokoz a jelenleg is zajló migrációs nyomás Európa országai felé. A napjainkban is jelenlévő erőteljes migrációs hullám az arab területekről eltérő kulturális, civilizációs hátteret hordoz magában. A népvándorlási folyamat ezáltal alakíthatja, megreformálhatja az európai kontinens társadalmi rétegeinek diverzitását, változásokat eszközölhet a munkaerőpiacon, illetve a nemek közötti esélyegyenlőség és jogképesség fogalmában is. A történelem során már jól ismert társadalmi allokációk és kapcsolódó hatásai napjainkra felgyorsultak, a különféle gazdasági, politikai, civilizációs és értékrendi tényezők kölcsönhatása pedig egyre nagyobb mértékben befolyásolja az általános közvéleményt.

Jelen dolgozatomban éppen ezért a nemzetközi nemi esélyegyenlőségi változások feltérképezésére fektetem a hangsúlyt, különös tekintettel a Közel-Kelet felől Európába irányuló migrációs hullámok hatásaira a XIX. századtól kezdődően. A kutatásom fő célja, hogy a Közel-Keleten továbbra is vallási-kulturális alapon jogi elnyomásban élő nők helyzetének változását szemléltessem a nyugati, európai értékrend által meghatározott nőjogi kérdéssel szemben. A két igen eltérő nyugati, keresztény és közel-keleti, iszlám civilizáció bemutatásával, azok összehasonlításával keresem a válaszokat arra, hogy a nemek jogi diverzitásának mértéke miként csökkenthető, milyen a modern kori nő képe ebben a két világban, milyen elvárásokat állítanak a nőkkel szemben, és ebből következően milyen lehetőségeik vannak a helyzet változtatására. Fontos szempont még a téma kifejtése során a kulturálisan eltérő közösség hagyományainak feltárása, hogy azok milyen hatással vannak a jelenkor társadalmi rétegződésének alakulására, hogy a történelem során rögzült hagyományos nemi szerepek mennyiben változtak meg, és az európai kép hogyan alakul át a migráció hatására, amikor ez a két, egymással szöges ellentétben álló társadalmi berendezkedés találkozik. Vagy nem is annyira antagonisztikusak, mint ahogyan azt elsőre gondolnánk?

2. Fő tézisek és módszertan

A téma feltárása során tehát ezen ingadozó intenzitással változó tendenciák szemléltetésére fektetem a hangsúlyt. Szeretnék választ találni arra a kérdésre, hogy mi okozza a lemaradozó fejlődést a nemzetközi nőjogi helyzet tekintetében, és hogy az eltérő fokú fejlődési ráták hogyan kapcsolódnak a vallási-társadalmi rendszer által elfogadott normák alakulásához a XIX. századtól kezdődően napjainkig.

A Közel-Keleten továbbra is meghatározó problémákat okoz a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségek fokozódása, míg Európa fejlődő térségében a kérdésben felmerülő konfliktushelyzetek megoldására különféle válaszokkal szolgálnak az országok, jelentős előrelépés látható a nemi esélyegyenlőség javítása és a társadalmi szerepvállalás egységesítésének tekintetében. Tagadhatatlan, hogy Európában a hagyományos nemi szerepek a vallási és társadalmi fejlődés eszméjével párhuzamosan átalakultak. Ezalatt Kelet-Európában a szigorú kulturális keretek közé szoruló eszmerendszer továbbra sem biztosítja a nők egyenjogúságát a férfiakkal szemben, pedig az évezredes fejlődés lehetősége az ottani közösségekben is adott volt. A migrációs hullám okozta civilizációs kapcsolódás és kulturális értékek találkozása azonban átalakíthatja a jelenleg ismert képet, pozitív vagy negatív irányba fordítva ezzel a két civilizáció fejlődési irányát.

Célkitűzéseim közé tartozik tehát a két eltérő civilizáció bemutatása a nők jogi és társadalmi helyzetén keresztül, illetve az átfedések ismertetése a jogi normák elméleti felvetése és gyakorlati megvalósulása között, a társadalmi nemi szerepek átalakulásának szemléltetése a nyugati irányú migrációs trendek vonatkozásában. A XX. századtól kezdődő globalizációs folyamatok sokkal nagyobb mértékben alakították a közvéleményt és ezáltal a fennmaradó hagyományokat, mint ahogyan azt gondolnánk. Mindezen dinamikus folyamatok és az ebből következő várakozásaink ellenére viszont a nemzetközi nőjogi helyzet változásai egyelőre kevésbé mutatnak emelkedő tendenciát.

Dolgozatom során szemléltetem a két speciális kultúrkör vonatkozásait a nemek társadalmi helyzetét illetően, mind a keleti iszlám, mind a nyugati, keresztény alapokon nyugvó, eltérő civilizációs háttérrel rendelkező közösségek tekintetében. Ezt követően a migrációs folyamatok bemutatásával igyekszem párhuzamot vonni a kortárs szakirodalom helyzetelemzése alapján, a migrációs folyamatok és a nemzetközi nőjogi helyzet összefüggéseire koncentrálni. A szakirodalmi forrásanyagok három nyelven (magyar, angol, francia) történő komparatív feldolgozása, értelmezése és alkalmazása széleskörű

összehasonlítási alapot nyújt a kutatási folyamat módszertani felállítása során. A nemzetközi forrásanyagok bővelkednek a téma fő téziseinek elemzésével, ám összehasonlító kontextusba helyezve a nemzetközi nőjogi helyzetet és a migrációs hullám hatásait nem jelentkezik számottevő eredmény, ezért úgy gondolom, hogy a dolgozatom számos társadalmi kérdésre talál választ, ami jelentős előre lépéssel szolgál a feldolgozott kutatási területet illetően.

I. fejezet: A muszlim társadalom és életmód sajátosságai

Az iszlám kultúra a ma ismert formájában számos asszociációval társítható fogalom. Sokaknak elsőként a hitvilág sajátosságai, másoknak a történelmiség, a civilizációs adottságok jutnak eszébe a téma értelmezése során. A jelenkori vallási és kulturális reprezentációval tehát egy jelentősen megosztott kép rajzolódik ki a közvélemény és a tudományos értékítélet összehasonlításában. Mindezen felül a gyakran negatív töltettel rendelkező elemzéseket az iszlámon belüli nőjogi helyzet jelen álláspontja sem segíti pozitívvá alakítani. Ahhoz, hogy reális értelmezést kapjunk a civilizáció teljes világképéről, azon belül is a nők társadalmi helyzetéről, ismernünk kell a kialakulásának folyamatát és a múltbeli vonatkozásait.

A történelem során jelentős léptekben fejlődő és terjeszkedő iszlám civilizáció és vallási kultúra meghatározó eleme azon hitéleti tanok összességén alapul, melyeket Mohamed próféta adott át szóban a közösségének. A vagyontalan árvaként idős számításunk szerint 570-ben, Mekkában született Mohamed hamarosan gyökeres változásokat hozott az Arab-félsziget népeinek életébe. Az Istentől eredeztetett kinyilatkoztatásai és jelentős vezetői képességei nyomán hamar elterjedtek a próféta tanításai, a korabeli népek közötti viszályok pedig lehetővé tették számára a közös célért való küzdelem hirdetésével a béke megteremtését. Így lett Mohamed Mekka és Medina ura, Arábia legismertebb döntőbírója, politika és katonai vezetője, és legfőképpen a vallási élet irányítója. (Schacht, 1982, p. 2-9) Az iszlám vallási története ettől kezdve egy új világlátást, társadalmi egységet és kulturális alapot hozott létre a hitrendszeren felül. A vallási gyökerek mentén szerveződő közösségek, majd teljes birodalmak hódító hadjárataival az iszlám hitvilág és kultúra elterjedt Szíriában, Irakban, Iránban, a közép-ázsiai és észak-afrikai területeken, illetve begyűrűzött Európába is. Az Abbászida-dinasztia uralkodása és az arab kalifátus fél évszázados virágzása megalapozta a máig sokszínű tudományos és művészeti ismereteket, hozzájárult a vallási élet és az iszlám civilizáció jelentős fejlődéséhez. (Jany, 2018a)

Mohamed próféta életében kizárólag szóban adta át nézeteit a muszlim közösségeknek, ráadásul a begyűrűzött területeken más és más értelmezésben kerültek kihirdetésre a szájhagyomány útján terjedő tanok, az iszlám vallás kialakulásakor a regionális diverzitás nehezítette az egységesség létrejöttét. A vallás elvei tehát korántsem egyöntetűek. A hitéleti és közösségi vezető pozíciójának utódlásakor is az iszlámon belüli eltérő irányzatok okozták a fragmentálódást, így jöttek létre többek között a síita és szunnita nézetek. A síitákhoz tartozók

a próféta szűkebb családi köréből kívánták kiválasztani az utódot, viszont a szunniták nem ragaszkodtak ezen gyakorlathoz a kalifaválasztás során, a kikötésük egyedül a Mekka törzséhez való tartozás volt az iszlám vezető személyének kérdésében. A folytonos, eltérő álláspontokból adódó konfrontációk elkerülésére a hitrendszer alapjául szolgáló dogmák összegyűjtése, írásos értelmezése tehát szükségessé vált. A VII. században létrejött, Mohamed életéről és tanairól szóló szent írásos gyűjtemény, a Korán 114 fejezetből (*szúra*) áll, és az iszlám mitológiájának, etikájának alapjaként szolgál. A Koránt értelmező és magyarázó iszlám irodalmi művekből alakult ki később a muszlim vallásjog és teológia tudományága. (Schacht, 1982, p. 16-19, p. 49-56)

1. Iszlám érték- és normarend

Az iszlám normarend (*saría*¹) Allah, azaz Isten által, Mohamed prófétán keresztül kinyilatkoztatott vallási tanítások összességén, és az azokat értelmező szent szövegeken alapul, amelyek gyakorlati útmutatásként szolgálnak az isteni értékek átvételéhez. A *saría* hitforrásai közé tartozik, a hierarchiában elsőként a Korán, illetve a *szunna* is, amely a szokásjogon alapuló gyakorlatok, hagyományok tételeire hivatkozik. A *saría* tehát teljesen más, az európai jogok alapvetésétől eltérő elvek mentén szerveződő jogrend. Nem ember alkotta törvényként tartják számon, amely nem csak a társadalmi kapcsolatok, a gazdasági és jogi folyamatok rendezésére szolgál. A modern szekuláris jogrendszerekkel ellentétben sokkal szélesebb körben szabályozza az élet minden területét, a vallásgyakorlást, az öltözködést, a viselkedést, az étkezést, a személyes életvitelt. Az iszlám tehát egy olyan önálló egységet képez napjainkban is, amely a közös értékek és normák zárt, koherens rendszerére épül. (Rostoványi, 2010; Jany, 2018a)

Az iszlám civilizáció vallási alapokon való létezése és működése jelentős befolyási erővel bír. A hitrendszer és a jogforrások együttese felel a társadalom teljeskörű alakulásáért. A vallás és a civilizáció kialakulása tehát szorosan összefügg egymással, ahogyan azt Samuel Huntington elmélete is alátámasztja.² Fontos azonban különbséget tenni az iszlám, mint vallás, és az iszlám civilizáció között. Igaz, hogy az utóbbi hitéleti alapokon jött létre és alakult az

¹ Jelentése: vízforráshoz vezető ösvény, azaz a követendő irányvonal, Istenhez vezető út. (Jany, 2018b)

² „A civilizációt meghatározó összes objektív elem közül (...) a legfontosabb rendszerint a vallás.” Samuel P. Huntington, 1998, p. 51.

évszázadok során, ám a civilizáció részét képezik más vallású népcsoportok is. Nagy számban élnek a Közel-Keleten többek között zsidó, keresztény és buddhista vallású közösségek, akikre szintén hatást gyakorol az iszlám civilizáció fejlődéstörténete, és akik szintén jelentős szereppel bírnak annak alakulásában. (Rostoványi, 2010)

Az Allah tanításai szerinti életvitel öt eltérő magatartásformát különböztet meg: a kötelező, ajánlott viselkedésmintákat, a semleges vagy megengedett, az elítélendő és a tiltott cselekedeteket. Ezek a társadalmi képet máig meghatározó legfőbb normák örökérvényűek, melyek közé tartozik a kötelező cselekedetek közül a napi ötszöri imádság Mekka felé fordulva, a böjtölés gyakorlata minden év ramadán hónapjában, a szegények megsegítése alamizsnával, a kötelező zarándoklat a Kába-szentélyhez. A hétköznapi muszlim életvitelben a tiltott viselkedési formák közé tartozik az alkohol, a tudatmódosító szerek és a sertéshús fogyasztása, a selyemből készült ruhák viselése, a férfiaknak az aranyékszerek hordása. Elítélendő cselekedet továbbá a vallási szigorban a bálványimádás. Ezzel magyarázható a tény is, miszerint az iszlám kultúrában nem készülnek emberi alakot ábrázoló képzőművészeti alkotások sem. A saría csak két viselkedésmódot, azaz a tiltott cselekedeteket és a kötelezettségek elmulasztását szankcionálja, a további ajánlott vagy megengedett tevékenységek az erkölcsi útmutatás célját szolgálják. (Jany, 2018a)

2. A társadalmi rend nemi különbségei

A vallási szövegek példáin keresztül jól látható, hogy az iszlám társadalmi rend alakulását ezek a hitéleti alapelvek és jogok tételei határozzák meg. A Korán elsődleges vallási tanai szerint az iszlámban az életvitelre vonatkozó általános érvényesség tekintetében nem a hitgyakorló neme számít, hanem a cselekedeteinek és gondolatainak milyensége. A Korán szerint nemtől függetlenül mindenki előtt nyitva áll a Paradicsom, a Földön túli örök élet kapuja, a hívők életének mércéje a vallásosság és az Allah által előírt út követésén alapszik³. (Kéri, 2003) A nemek közötti egyenlőség tehát spirituális értelemben létezik az iszlámban, a vallási szent írás nem tesz különbséget a női és a férfi munkájának értéke, személyének tulajdonságai között. Elmondható az is, hogy azon kevés hitéleti szövegelemek közé tartozik,

³ *"Aki pedig jótetteket cselekszik, lett legyen férfi vagy nő, és (amellet még) hívő, az (majdan) a Paradicsomba megy, s (a megméretés során) annyi jogtalanságot sem szenvednek el, mint egy rovátka a datolyamagon."* (Korán 4:124)

amelyekben a nő, mint nő van megszólítva, a férfi, pedig, mint férfi – szemben a legtöbb vallási írásos emlékekkel, amelyekben együttes, összefoglaló jelzőként maga az ember áll a középpontban. Az általános normarend a sajátos, személyre szabott értelmezés alapján ezért különbséget tesz a nők és férfiak társadalomban elfoglalt helye között is. Mint a férfiaknak, úgy a nőknek is külön meghatározott kötelezettségeik és tilalmaik vannak a sariában a nemek közötti viszony szabályozásáról, a házasságról, az öröklés rendjéről, a magántulajdonról, a viselkedésről és az öltözködésről. (Barlas, 2001, p. 133-135)

A Mohamed előtti időkhöz képest elmondható, hogy az iszlám kialakulása tehát nagyobb jogbiztonságot hozott az arab nőknek, hiszen az addig szokásjogként létező, állandó változásban lévő gyakran vitatott normákat felváltotta az írott, kötelező érvényű, korlátokat hozó saría, amely a későbbi iszlám jogi iskolák és tudományterületek meghatározó fejlődési irányvonalát adta. Igaz, hogy a vallás által egységesített vonatkozó kötelezettségek és tilalmak elősegítik a szabálykövetést és a nők írásba foglalt jogképességét, ennek ellenére azonban a mai napig kisebb modernizációs eszközökkel érvényben lévő iszlám normarend sokkal jobban korlátozza a nők társadalmi és jogi helyzetét, mint a Mohamed előtti időkben. A nomád törzsi közösségekben sokkal jobb volt az arab női társadalom megítélése, mint az iszlámban, munkájuk a sivatagi életben nélkülözhetetlen volt, mialatt a férfiak a tábor védelméről gondoskodtak a háborús időkben. Törzsenként gyakori volt a női függetlenség elismerése, a származás női ágon történő számontartása, de a nők többférjűsége, a poliandria is. Ebben az esetben a női családfő mondta meg, hogy születendő gyermekének ki az apja. Az arab nők társadalmi felelőssége sokkal nagyobb mértéket öltött. A többnejűség, azaz poligámia az iszlámban olyan politikai és gazdasági okokra vezethető vissza, amelyek feltehetően a Korán keletkezésekor is fennálltak, és döntően befolyásolták a hétköznapi élet alakulását. A háborús időben lejegyzett tanok utalást tesznek rá, miszerint sok férfi esett el az iszlám hit védelmében folytatott szent harcokban. Az árván maradt gyermekek és asszonyok támogatására a Korán ezért megengedi a többszörös házasságot, hogy az otthon maradtak megfelelő ellátásban részesüljenek a férfi családfő halála után is. (Kéri, 2003)

Az iszlám létrejöttével és Mohamed béketeremtő munkájával azonban a törzsek a letelepedést választották, a férfiak a folytonos harcok helyet több időt töltöttek a családjukkal. A harci portyák helyett részt vettek a társadalmi, közösségi élet mindennapjaiban. A patrilineáris, azaz az apaági leszármazási szabályok VII. századi elterjedése után az iszlámban a nők számára már nem a születéskori családjuk, hanem újdonsült férjük biztosította a védelmet és ellátást. A Koránban rögzített érték a férfiúi leszármazás, a férfi családi vezetői szerepe. A

városközpontok kialakulása és a saría törvények írásba foglalása után a nők szabadságjogai jelentősen lecsökkentek. (Barlas, 2001, p. 125-128)

Ezek alapján elmondható tehát, hogy az iszlámban a női és férfi nem közötti különbségek kiéleződésében a közemberek által is megélt társadalmi, gazdasági és politikai valóság jelentős szerepet játszott. A kulturális és vallási alapokon felállított szabályrendszer illeszkedett az akkori életvitelnek megfelelő, általános érvényű igazságokhoz. Mohamedet ugyan az iszlám vezetőjeként az elit társadalmi réteghez sorolták, viszont egyszerű származása révén könnyen tudott azonosulni a hétköznapi életet élő arab népekkel, így a Korán példázatain keresztül is jól érzékelhető, hogy kinyilatkoztatásaiban mindenekelőtt a közösséghez szólt, a köznapi tevékenységeiken keresztül szemléltette és hirdette a vallás tanait. Így lehetett az is, miszerint a közösségek viszonylag hamar tudtak azonosulni a számukra is érthetően fogalmazott tanításokkal, azokat a mindennapi életben könnyű szerrel tudták alkalmazni.

3. A nemek közötti társas kapcsolatok vizsgálata

A házasság minden kultúrában meghatározó életeseeménynek számít, a legjelentősebb szabályozások ugyanakkor az iszlámban vannak erre vonatkozóan, amelyekről a Korán rendelkezik. A többnejűség jelenlététől függetlenül a házasságot kötött férfi minden felesége felé egyenlő bánásmóddal tartozik, ideértve az ajándékok és az együtt töltött éjszakák számát. A Koránban rögzítik azt is, miszerint egy férfinak legfeljebb négy felesége lehet, viszont, ha egy új nőt szeretne feleségül venni, akkor az előző négy nő valamelyikétől el kell válnia. A muszlim férfi bármilyen vallású nővel házasodhat, viszont muszlim nő csak muszlim férjhez választhat magának (Jany, 2018b), ez szintén a patrilineáris szabályok meglétét erősíti, miszerint a családon belül a családnév, a vagyon, a cím és rang apáról fiúra száll. A Korán szerint a házasságkötés alsó korhatára lányoknál 12, fiúknál 15 év, ami bőven kimeríti a gyermekházasság fogalmát. (Kéri, 2003)

A muszlimok közötti házasságkötés érvénytelen egy azonos helyen és időben a felek által aláírt, közös megegyezésen alapuló házassági szerződés nélkül. A közös megegyezésben azonban a női félnek nem feltétlenül kell részt vállalnia, dönthet helyette jogszerinti gondviselője, azaz az apja, fiútestvére, vagy a családjának legidősebb férfi tagja. (Schacht, 1982, p. 116-119) A szerződés a házasságnak konstitutív eleme, rögzíti a nő hozományát, a jegyajándékot, amely felett a feleség kizárólagosan rendelkezik, ugyanis a férj kötelessége, hogy a család női tagjait ellássa, támogassa és biztosítsa a lakhatásukat. Különös jelentősége

van a házassági szerződési szabályok betartásának, ugyanis a feleségnek mindaddig jogában áll megtagadni a férje felé a szexualitást, ameddig az adott fél a hozomány teljes birtokában nem áll. A házassági szerződésben tehát értékeket és azok közös megállapodású cseréjét állapítják meg, amely jogi és gyakorlati értelemben gyakran azonosítható már-már az adásvétel aktusával. (Mir-Hosseini, n.d., p. 5-7)

Ezzel szemben számos kitétel esetén rendelkezik a muszlim férj a felesége felett. A házasságban ugyanis a férj előjoga a szexualitás⁴, illetve a férj a feleségei mozgásszabadságát az otthonukon kívül korlátozhatja. A feleség a férfi engedélye nélkül nem hagyhatja el otthonát, és senkit sem engedhet be oda a ház urának hozzájárulása nélkül. A férj a feleségek teljeskörű ellátását megvonhatja abban az esetben, ha a női felek engedetlen viselkedést tanúsítanak – például, ha engedély nélkül hagyják el a házat -, ha a feleségek kiskorúak, ha a feleségek adósságot, illetve anyagi hátralékot okoznak a családjuknak, vagy ha az évenkénti kötelező zárandókat férjük nélkül teljesítik. (Schacht, 1982, p. 167-168) Az engedetlenség gyanújára a férfinek elsőként szóban kell figyelmeztetnie a feleségét, második alkalommal már fizikai erőszakot is alkalmazhat, meg is ütheti a nőt, amennyiben szükségesnek tartja. A fizikai abúzus nem okozhat azonban törést vagy vérzéssel járó sérülést a nő számára. A nézeteltérések kezelésére alkalmazott erőszak a modern felfogás szerint elítélendő cselekedet, de a mai napig számos háztartásban felmerülő problémaként van jelen, ami egy újabb kérdéses pont az iszlám vallásos életvitel körében. A fizikai bántalmazás sajnos nem ritka jelenség, a házasságtörést például korbácsütéssel is szankcionálhatják a saría szerint, tehát még a vallásos jogrendben is szerepel a testi sértés legitimált alkalmazása.⁵ (Mir-Hosseini, p. 5-7; Jany, 2018c)

A családi életen túl a jog előtti egyenlőség elve sem valósul meg a férfiak és nők tekintetében, ugyanis egy férfi tanúvallomása kétszer annyit ér a saría elvén, mint egy nőé, így a jogképesség fogalmában is jelentős eltérések tapasztalhatók a nemek közötti különbségek szemléltetésekor. A családi élet és a hétköznapi jog esetei között összefonódva megjelenik az öröklés elve, miszerint a családfő elhalálozásakor a leánygyermek legfeljebb feleannyit örökölhet a vagyonból, mint fiútestvérei. (Obermeyer, 1992, p. 46) Ugyanakkor, a vallási hagyományok nem tiltják a nők öröklését, vagyonbirtoklását, vagy az azzal történő

⁴ *"Az asszonyaitok szántóföld nektek. Menjete a szántóföldekre, ahogyan csak akartok! Küldjete előre (jócselekedete) lelkete számára és féljete Alláhot!" (Korán 2:223)*

⁵ *„Ha egy férfi attól tart, hogy feleségében lázadás van, először intse meg. Ha ez nem használ, joga van arra, hogy szexuálisan se közelítsen hozzá. Ha ez sem válik be, megverheti.” (Korán 4:34)*

rendelkezést, ám számos esetben ezen cselekedeteket erősen befolyásolják a család férfi tagjai, akik viszont jogi felsőbbrendűséget élveznek a nőkkel szemben. (Moghadam, 2004)

A házasságtörés jó okot ad a válásra, amelynek szintén külön szabályrendszere van az iszlámon belül. A nő csak megalapozott indítékkal kezdeményezhet válási eljárást, ellenben a férfi akkor is, ha a születendő közös gyermeküknek nem ő a vélt apja, vagy a nő házasságtörésének felismerésekor azonnal, de akár különösebb ok nélkül is felbonthatja a házassági megállapodást. A szerződés semmissé tételekor a nőnek jelen sem kell lennie. A férj egyoldalú válási szándéknyilatkozatának elnevezése *talāq*. (Jany, 2018a; Schacht, 1982, p. 166-168) Egyértelműen elmondható, hogy a házasságon belüli egyenlőség is csak spirituális szinten létezik, amely ellentmondásba ütközik a vallási szabályok gyakorlati alkalmazása során. Ilyenkor derül ki, hogy a férj jog szerint feljebbvaló asszonyainál, sokkal általánosabb érvényű kötelezettségek terhelik, ezzel szemben a nők felelősségei specifikáltak. A tény, miszerint a férjnek kötelessége, hogy lakhatást és élelmezést biztosítson felesége számára nem köti ki az életminőségbeli vonatkozásokat, viszont a nő felelőssége, hogy férje szexuálisan, szellemileg és jogilag is elismert fölényt tudjon tanúsítani vele szemben.

A leányokat az iszlámban tehát gyermekkoruktól kezdve arra nevelik, hogy felkészüljenek a házasság életre, Allah törvényeinek való megfelelésre, férjük szolgálatára – szexuális és mentális értelemben. A nyugati mintától eltérően különleges, szabályozott öltözködési szokások (*1. ábra, 2. ábra*) is ezt a felfogást tükrözik, miszerint a női tisztaság a férje becsületének mértékét mutatja. A test fedetlenségét a szexualitással, a házasság élettel azonosítják az iszlámban, amely nem tartozik más, kívülálló személyre. Szintén Mohamed próféta vezette be a hárem, az elfüggönyözés és a női test teljes eltakarásának – más keleti civilizációkban már egyébként létező – szokását az iszlám civilizáció szokásai közé, mivel a próféta asszonyait különben tekintették az átlagos nőknél, így halandó, kíváncsi emberi szem nem is láthatta őket. Az Abbászidák uralkodásakor vált szokássá, már-már státusszimbólummá a nők külön lakrészben tartása, azaz a hárem kialakítása, ahová más férfi nem léphetett be az asszonyok férjén kívül. (Dakhli, 1999, p. 2-4) A fejkendő viselése azonban egy, az iszlám mellett is létezett szokás volt, a haj eltakarása a tisztaságot, szemérmességet, a hívő életvitelt és az erényességet mutatta még a keresztény hitvilágban is.⁶ A szigorú öltözködési

⁶ „(...) minden férfinak feje a Krisztus, az asszony feje a férfi, a Krisztus feje pedig az Isten. Minden férfi, aki fedett fővel imádkozik vagy prófétál, szegényt hoz fejére. De minden asszony, aki fedetlen fővel imádkozik vagy prófétál, szintén szegényt hoz fejére, mert ugyanolyan, mintha megnyírták volna. Mert ha az asszony nem fedi be a fejét,

szabályoknak az elsődleges célja viszont nem a nők korlátozása volt Mohamed szerint. A fejkendő és a testet takaró ruházat viselése inkább a nők védelmére szolgált, hogy elkerüljék a férfiak nem kívánt, kontrollálatlan cselekedeteit, és az esetleges zaklatást, szexuális abúzust, illetve, hogy megtiszteljék, megkülönböztessék őket a fedetlen, kendőzetlen szolgálától.⁷ (Esposito, 1975, p. 105-106)

A vallásgyakorlás tekintetében is egyenlőtlenségekkel találkozhatunk a férfi és női nem szerepeinek vizsgálatakor az Iszlámban. Már említettem, miszerint a Koránban spirituális, vallási szinten mindenki egyenlő, egy egészet alkot, viszont a vallásgyakorlás keretei a valóságban teljesen másként alakulnak a nők számára. A hitéleti szertartásokkor különbséget tesznek az olyan események között, ahova a nők beléphetnek, illetve ahova nem. Ilyen eseménynek számít a mecsetben történő imádság, ahol a szertartás ideje alatt nők nem tartózkodhatnak, számukra külön imádságot tartanak ezzel párhuzamosan. (Iványi, 2017, p. 34-35) Mivel a muszlim nő a Korán szerint nem léphet férfi kísérelője nélkül az utcára, így az önálló, publikus, nyílt vallásgyakorlás esetei lecsökkentek. A nők leginkább az otthonukban, gyakran a hárem köreiből gyakorolták a vallást, az imádságot, ami a kényszermentes megvalósulás miatt egyre ritkábbá vált. A kendőzött nők otthonaikban egyre kevesebbet imádkoztak, kiszorultak a spirituális életből és ezáltal a tanulás folyamatából. (Esposito, 1975, p. 107-108)

A saría törvényein és az iszlám szokásjogon keresztül elmondható, hogy mialatt a vallási tekintetű, nemtől független egyenlőség hirdetése megjelenik a Korán alapvetéseiben, és az iszlám közösségek életvitele ezen tanok összességén alapul, addig a gyakorlati, jogi megvalósulás jelentős különbséget tesz nő és férfi között. Ezen értékkülönbségek megmutatkoznak a jogképességben és a hétköznapi életben is. Az iszlám normarend a nőt másodrendűként, a férfi alá rendeltjeként tartja számon⁸, ez a Korán és Mohamed tanításainak

akkor vágassa le a haját, ha pedig szegény az asszonyra haja levágása vagy leborotválása, akkor fedje be fejét." (Szent Pál a korinthusiakhoz írt első leveléből, Biblia, 1Kor 11,4-6)

⁷ „Ó Próféta! Mondd a feleségeidnek, a lányaidnak és a hívők feleségeinek, hogy vonják magukra lepleiket! Így érhető el leginkább az, hogy elismertessenek, és ne legyenek zaklatva. Allah megbocsátó és könyörületes.” (Korán 33: 59)

⁸ Idézet a Koránból, és annak vonatkozó, későbbi értelmezései:

„A férfi a nőhöz képest felsőbbrendű.” (Korán 2:228, 4:34)

„A férj isteni eredetű jogokkal rendelkezik felesége fölött.” (Hadith Miskat al-Maszabih)

„A nők tévelygése elképesztő, gonoszságuk ragályos, legfőbb jellemvonásuk a rossz természet és a csekély értelem.” (Hadith Ihj’a ’Uloum ed-Din)

öncélú értelmezésének tulajdonítható, ami abból adódik, hogy a jogforrásként alkalmazott tanokat jóval később jegyezték le, minthogy azok közösségformáló erőként kezdtek volna működni. A jogforrásként alkalmazott vallási tanok pedig kizárólag csak az ember és Isten (Allah) közötti viszonyt, az isteni köteleességeknek megfelelő életet szabályozzák részletesen és tényszerűen, míg az emberek, a nemek közötti előírások sokkal nagyobb szabadságot engednek meg az önálló értelmezésben, amelyre jelentős mértékben támaszkodik az iszlám normarend. (Mir-Hosseini, n.d., p. 11-12)

Mivel a próféta kinyilatkoztatásai szájhagyomány útján terjedtek, az önálló értelmezés lehetősége is megnőtt, így az eredeti tanokhoz képest mindenki saját gondolkodásmódja szerint alakíthatta azokat, a – férfiak által - lejegyzett szövegek és az elhangzottak között jelentős különbségek lehetnek. Elmondható az is, miszerint a saría alapelve szerint meghatározott, hogy az isteni kinyilatkoztatás emberi értelmezése adja magát a normarendet. Így lehetséges az, hogy a jelentős köznapi hasonlással élő vallási szövegekben eredetileg értéként, minden földi jó szimbólumaként megjelenő női nem jogai az értelmezésbeli különbségek miatt a gyakorlatba történő átvétel során ellentétes megvilágításba kerültek, korlátozódtak, a nők alárendelté váltak egy teljes társadalom működésének alapjául szolgáló hitrendszerben. Viszont a társadalom részesei az elnyomottként szerepeltetett nők is, akik az idő múlásával, a modernizáció és a nyugati, fellazult felfogás következtében, és az általános modern kor szellemének megfelelően öntudatra ébredtek.

II. fejezet: Globalizációs kérdések

A XIX. században hatalmas lendületre kapó tudományos fejlődés a kor társadalmának életére is jelentős hatást gyakorolt. A nyugati európai és amerikai közösségek modernizációja, a hagyományok és kötétségek alól való felszabadulása a Közel-Keletre is elért a napóleoni hadjáratok és kolonizációs tevékenységek által. (Rostoványi, 2010) A civil társadalom képével azelőtt sosem találkozó, vallásos alapokon szerveződő arab világ nehéz és nagy kihívással került szembe: a nyugati, többségében demokratikus államok felől beáramló, szabadelvű közösségi eszme szellemével. Míg a nyugati államok nagy részének a királyságok, az egyeduradalom terhének levetését, a felszabadulást, a tér és idő megnyílását jelentette az általános

tudományos és társadalmi fejlődés a XIX. század végétől kezdődően, addig a szilárd, morális alapokon nyugvó iszlám közösségekbe begyűrűzve a XX. században ugyanez az eszme egy belső széthúzást indított el – az emberek ugyanúgy vágytak a szabadságra. Ezzel ellentétben ennek a nyugati szabadságeszmének az új irányvonalai szembe mentek az iszlám szigorúan szabályozott tanaival. (Esposito, 1975, p. 99-101)

Amint a racionalitás és a technológia a gazdasági és politikai döntéseken felül a hétköznapi életfelfogásba is begyűrűzött. Az iszlám civilizáció számára elkerülhetetlen volt, hogy modernizációs lépéseket és engedményeket tegyen a vallás és a hagyományok viszonylagos felsőbbrendűségének megőrzése érdekében, hogy azok ne eltűnjenek a fejlődő világ tükrében, hanem képesek legyenek alkalmazkodni a Nyugat által felsorakoztatott politikai, gazdasági, társadalmi kihívásokhoz. Az intellektuális forradalom és a szekularizáció első lépései után már csak idő kérdése volt, hogy a régi iszlám rendszer elinduljon egy pragmatikusabb, gyakorlatorientált és új érdekek által vezérelt úton. (Sharabi, 1965)

1. A modernizáció és globalizáció hatása az iszlám nőjogi helyzetre

Az 1960-as évek második felétől jellemző modernizációs és identitásválság táptalajt adott a retraditionalizáció és reislamizáció számára – az egész arab világ egyfajta intellektuális krízishelyzetbe került önmagával, a valláshoz való viszonyával és a teljes társadalmi rend hitéleten alapuló létezésével. A krízishelyzet kibontakozásakor a két irányvonal közé szoruló közösségek életvitelbeli változásai felszínre hozták a nemek közötti egyenlőtlenségek kérdését, a nyugati példából merítve a nők jogi helyzete és annak mérsékelt modernizálása előtérbe került. (Hélie-Lucas, 1991, p. 29-33)

Egyértelműen elmondható, hogy a vallás onnipotens jelenléte az iszlám civilizációban megingott a technológiai fejlődéssel, az urbanizációs, illetve iparosodási folyamatok fellendülésével és a liberalizmus igényének begyűrűzésével Nyugat felől. Fejlődésvonzatként mindennek következtében a szociális struktúra is nagyfokú változásokon ment keresztül, különös tekintettel a nők státuszára, szerepére és megjelenítésére a muszlim közösségekben. A hagyományokból következően elmondhatjuk, hogy a nőkre egyfajta egzotikumként, birtokolható, teremtet, tanító, nevelő anyaként és státusszimbólumként tekintettek a tradicionális iszlám patriarchátus intézményében. Az európai civilizáció felfogása ekkorra már teljesen másként vélekedett. Az iszlám modernizáció által kiéleződő konfliktus a vallási identitás, a hagyományok és a modern kor követelése között a társadalom minden tagjára hatást

gyakorolt. Kétségtelen, hogy a tradicionális felfogás ideje lejárt. (Esposito, 1975, p. 99-105; Sharabi, 1965)

Jelentős mérföldkőnek számított az iszlám nőjogi helyzet változásaiban, amikor az 1960-as és 1970-es években a Közel-Kelet is bekapcsolódott a gazdasági globalizációs folyamatok áramlásába. Az 1970-es években az olajárak megemelése, az 1973-as és 1979-es olajválság az alacsony tőkével, de magas kőolajtartalékokkal rendelkező közel-keleti államokat gazdasági fellendüléshez segítette, amelynek alapkőve a külföldi, nyugati tőke beáramlása lett. Az importalapú iparosítási folyamatoknak köszönhetően az állami szektor és a központi tervezésű gazdasági folyamatok széles skálája az új gyárak megnyitásával lehetőséget teremtett magasabb számú női munkaerő alkalmazására más területeken. A külföldi tőke alapján működő ipari szektorban a fizetések emelkedtek, ezért az állami szférába tartozó, alacsonyabb jövedelmet biztosító mezőgazdasági, az oktatási és az egészségügyi álláshelyekről elszívták a férfi munkaerőt. Az állami szektor megüresedett pozícióinak feltöltése így a női foglalkoztatottak bevonásával vált lehetségessé. A közszférában dolgozó nők számára az 1980-as évektől – a Közel-Kelet államaiban ugyan eltérő mértékben, de a legtöbb térségben – bevezetésre került több társadalombiztosítási kedvezmény is, mint például a szülési szabadság és a munkahelyi gyermekfelügyelet biztosítása. A javuló tendenciákat mutató nőjogi helyzet az iszlám területein viszont továbbra is eltérések mutatott. Igaz, a globalizáció begyűrűzésének hatására a nők szélesebb skálájú foglalkoztatásával egy lépéssel közelebb kerültek a gazdasági aspektusú egyenlőség kihívásához, viszont a nemek közötti bérkülönbségek továbbra is jelentős terhet róttak a muszlim női társadalomra. (Moghadam, 2005, p. 116-130)

Az oktatási lehetőségek kiszélesítése jelentette a legfőbb lépcsőfokot a muszlim nők számára. Mivel a tudás és a tanulmányok legfőbb központja az iszlám modernizációja előtt a mecset volt, ahova imádság idején a nők nem léphettek be, így a muszlim nők körében általánosan jelentkezett a kulturális depriváció és az analfabetizmus. Az UNESCO World Inequality Database on Education statisztikai központja szerint például Afganisztánban vannak a fiatal muszlim nők az egyik legrosszabb helyzetben a Közel-Kelet országai közül: a 2015-ben végzett felmérések szerint a 14 és 25 év közötti nők mindössze 29 százaléka tud írni és olvasni, ellenben az azonos korú fiatal férfiakkal, akiknek nagyjából 80 százaléka sajátította már el ezen képességeket a 25. életévig. (UNESCO World Inequality Database on Education) A tanítatás hiánya vezetett gazdasági, tudományos és pszichológiai szinten a férfitársaiktól való függéshez, amely egy állandó körforgást alkotva hagyta létezni a patriarchátuson alapuló társadalmat,

illetve a nők jogi elnyomását, a társadalmi nemi különbségek kiéleződését. (Moghadam, 2005, p. 135-136)

A XXI. századra nagy mértékű előrelépés állapítható meg a közel-keleti országok nőjogi- és oktatáspolitikáját illetően, amely jelentősen függ az adott térség gazdasági és társadalmi fejlettségi rátájától. Általános érvényű azonban a tény, miszerint az elmúlt ötven évben a globalizáció és az enyhülő, társadalomalakító vallási dogmák révén a muszlim nők iskolai végzettsége egyenesen arányosan nőtt azokban az országokban, ahol gyakorlati szinten is elindult a szekularizáció folyamata. Egyre magasabb a középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkező nők száma a muszlim területek, mégis, a nyugati, európai és észak-amerikai államokhoz képest elenyésző százalékos adatokkal találkozhatunk. A fejlettebb, jobb gazdasági teljesítményű közel-keleti országokban viszont (pl.: Katar, Szaúd-Arábia) sokkal kisebb a nők és a férfiak általános képzettsége közti különbség, mint az elmaradottabb, szegényebb államok régióiban (pl.: Jemen, Irak). (McClendon et al., 2018, 311-313) A tömeges oktatás bevezetésével és a fiatal lányok oktatásba történő befogadásával a társadalmi rendszer családi struktúrája is fokozatosan átalakult. Általánosságban elmondható, miszerint az oktatás és a tudás megszerzésével a nők egy differenciáltabb, árnyaltabb képet kapnak a saját, közösségen belül elfoglalt szerepükről. Választási lehetőséghez is jutnak ezáltal, hogy önálló, saját erkölcsi és etikai nézeteik alapján döntsenek a szexualitásról, a házasságról és a gyermekvállalásról. Az urbanizáció, iparosodás és közösségi oktatás bevezetésének demográfiai vonzatai is jól láthatók. (Moghadam, 2004)

Családjogi értelemben véve is hozott tehát változásokat a globalizáció begyűrűzése az iszlám értékrendbe. A modernizáció során alakuló nemzetközi nőjogi mozgalmak⁹ az iszlám közösségekhez is elértek, amelyek a nők általános társadalmi szerepváltozását, a politikai és gazdasági jogok elérését tűzték ki célul. Mialatt a társadalom makrostruktúrája jelentős változásokon ment keresztül a nyugati világ befolyására, addig a mikroközösségek, a családok életének fejlődéséért jelentős küzdelmet kellett folytatniuk azoknak a tanult nőknek, akik meglátták az összefüggést a globalizációban és az iszlám nők szexuális liberalizációjában.

⁹ Legismertebb iszlám nőjogi csoportok: Centre for Egyptian Women's Legal Assistance (Egyiptom), Association Tunisienne des Femmes Démocrates (Tunézia), General Union of Syrian Women (Szíria), Libyan Women's Platform for Peace (Líbia), Iranian and Kurdish Women's Rights Organization (Irán), Sisters in Islam (átfogó nemzetközi szervezet), One Million Signatures Campaign (nemzetközi összefogás). Forrás: <https://guides.library.cornell.edu/IslamWomen/Organizations>

Egyik ilyen jelentős politikai hadszíntér pedig az anyaság és a munkavállalás összeegyeztetésének kérdése lett a konzervatív, vallási értékeket képviselő iszlám patriarchátus hívei, és a fejlődéselmélet követő feminista mozgalmak között. (Moghadam, 2004)

Napjainkban is a tehetősebb családokból érkező muszlim nők az anyagi függetlenség révén nagyobb eséllyel részesülnek megfelelő oktatásban, viszont hagyják el a munkavállalás lehetőségét és ragaszkodnak a tradicionális családmódel fenntartásához. Míg egy szerényebb körülmények között élő nőnek elengedhetetlen, hogy minimális iskolázottsági szint után munkát vállaljon, gyermeket szüljön, hiszen jövője nagyban függ a születendő fiától a továbbiakban is patrilineáris állami keretek között. A fiatal, szintén szerény életmódban és közösségben élő férfiaknak pedig meg kell küzdeniük a család, a feleség és a gyermekek eltartásának kötelezettségével, így gyakran tolódik évekkal a tanulmányok befejezése és a munkavállalás utáni időszakra a házassági kötelékbe történő lépés. A globalizációs folyamatok által elinduló demográfiai átalakulás vonzatának tekinthető az elmúlt évtizedekben a házasságkötések számának csökkenése az iszlám országok jelentős hányadában. (Moghadam, 2005)

A házasságkötések számának csökkenésével a gyermekvállalás és a születési számok értékei is regresszív tendenciát mutatnak az 1960-as évektől kezdődően, viszont az iszlám területek továbbra is magasabb születési értékekkel rendelkeznek, mint Európa országai ebben az időszakban. A gyermekvállalási gyakorlat megváltozásakor mindenképpen említést kell tenni a fogamzásgátlásról és az abortuszról, amit érdekes módon kifejezetten nem tilt a Korán. A vallási hagyományokban ugyan az iszlám jogi iskolák meghatározzák a születésszabályozás körülményeit, tehát inkább mondható megengedett cselekedetnek a fogamzásgátló módszerek alkalmazása különleges esetekben, mint például a túl gyakori várandósság megelőzése a nők egészségi állapotának megőrzése érdekében, vagy az örökletes betegségek továbbadásának elkerülése. A fogamzásgátlás alkalmazása azonban minden esetben a párok közötti egységes megegyezésen kell, hogy alapuljon. Azaz, a férfi hozzájárulása nélkül a feleség nem alkalmazhat születésszabályozó módszereket. Az abortusz sem tiltott ezáltal, viszont a saría ennek gyakorlatát is feltételekhez köti, amely függ a magzat fejlettségétől, a terhesség idejétől, az anya egészségi állapotától. (Obermeyer, 1992, p. 40-44)

Elmondható tehát az iszlám modernizációja során, hogy a legfőbb irányvonalak célkeresztjében a nőjogi helyzetértékeléskor az oktatás, illetve a gazdasági, politikai és szexuális jogok kiszélesítése áll. Ezen négy alapvető pillér nélkül a nemek közötti egyenlőtlenségek közelítése teljességgel lehetetlen vállalkozás. A munkavállalási lehetőségek

szélesedő állami és ipari szférájával a nők bekapcsolódhattak a gazdasági körforgásba, amely a férfiaktól való viszonylagos anyagi függetlenedés lépéseit készítette elő. Az iskolák megnyitása a nők számára pedig a tudományos élethez, szélesebb látókörű szemlélethez juttatta őket, amely által a szexuális modernizáció igénye is megnövekedett. A családalapítás és a házasság intézménye nem pusztán isteni kötelesség lett számukra, hanem önálló döntés és véleményforrás. Az elmúlt ötven év tanúbizonysága a nyugati értékek és szekularizációs törekvések fő céljaként szolgál: az iszlám maga, mint vallás és hitrendszer sokkal inkább előre lépésként szolgál a teljes, diverzív társadalom számára, mint a totalitárius, fejlődési elveket nélkülöző, dogmatikus rendszer fenntartása. A nyugati modernizációs trendek érzékelhető hatása ezáltal az iszlám nők életét fordulóponthoz juttatta.

2. Európa kapujában – migráció Közel-Kelet felől

A tömeges népességmozgások mindig is a történelem legmeghatározóbb eseményeinek eredői vagy eredményei voltak, melyek leggyakoribb okozói közé sorolhatjuk a gazdasági és politikai indíttatású migrációs folyamatokat. Gazdasági okokból következő népességmozgások történhetnek például a minőségében jobb oktatás, a javuló életkörülmények, a munkavállalás érdekében, míg a politikai indíttatású migrációban a résztvevők valamilyen állami rendszer, konfliktus, háború vagy létfenyegetettség céljából kényszerülnek lakhelyük megváltoztatására az országhatáron belül, vagy akár azon kívül. (Hautzinger et al., 2014, p. 5-10) A nyugati, fejlődő trendek és a domináns, egyre inkább liberalizálódó civilizáció lehetőségei tehát érthető módon vonzó képként szolgáltak a Közel-Kelet belső konfliktusai által szabdalts térségekben élők számára.

A modernizációs és „nyugatias” formát öltő, belső enyhítő törekvések ugyanis az iszlám fundamentalizmus eszméjét felerősítették. Voltak, akik úgy tartották, hogy a hagyományoktól való eltérés és a lazuló erkölcsi kötelékek a vallási alapok deszakralizálását jelentették. Ezen teoretikusok elméleteihez köthető az Iszlám Állam létrehozása, ami nem a haladást és a társadalmi változásokhoz történő igazodást hivatott követni, hanem épp ellenkezőleg: véleményük szerint a környező világot kell megváltoztatni, és a tiszta, igaz, Mohamed és a négy kalifa tanai szerinti cselekedetek szerint kell alakítani a közösséget. A demokratizációs eszmével szemben tehát az úgynevezett iszlamizmus ideológiája áll, amely a vallás elemein keresztül kíván politikai célkitűzéseket elérni. A politikai iszlám és az ideologikus gondolkodás hívta életre az Iszlám Állam ma ismert formáját, amelyet a nyugati politikai szakvélemény,

illetve többek között az ENSZ Biztonsági Tanács és az Egyesült Államok egy fanatisták csoportjából álló terrrorszervezetként tart számon – nem véletlenül. A világ minden pontján elkövetett terrorcselekményeket magára vállalva az Iszlám Állam a nyugati hatalmak béketámogató politikájának fő ellenfelévé vált. (Rostoványi, 2010)

A két iszlám modernizációs elmélet szembeállítása számos belső és külső konfliktusforráshoz vezetett, amelyek nemzetek és érdekszférák közötti fegyveres összecsapásokban érték el tetőpontjukat. Belső érdekellentétként a közel-keleti államok fundamentalista kormányai ellen fellépő népek példáját emelhetjük ki, amelynek forrópontja a 2011 elején kirobbanó „arab tavasz” néven ismert, százezres nagyságrendű halálos áldozatokat követelő tüntetéssorozat volt. Az elégedetlen lakosság az utcákra vonult többek között Tunéziában, Egyiptomban, Jordániában, Jemenben, Líbiában és Szíriában. (Tausch, 2019, p. 65-67) A tüntetési hullám kiváltó okai között gazdasági jelentőségű faktorokra találhatunk: magas munkanélküliségi ráta, korrupció, szólásszabadság hiánya, általánosan alacsony életszínvonal, élelmezési problémák, magas infláció, üzemanyagár-emelkedés. A közel-keleti kormányok válasza a tüntetésekre a fegyveres erők bevetése, a lakosság elrettentése, és a lázongók fizikai erőszakkal történő megállítása volt. A külső konfliktus a NATO és az ENSZ, illetve a túlnyomóan Egyesült Államok általi béketámogató hadműveletekkel került felszínre a XX. század végétől kezdődően (2003-as amerikai beavatkozás Irakban). A nyugati katonai jelenlét és intervenció a közel-keleti térségben kezdetben a szovjet nyomás, majd az olajérdekeltség, végül a belső ellentétek és a béketeremtés miatt olyan háborús konfliktushullámmal idézett elő, amely következményként az Európába irányuló migráció a 2010-es évekre felerősödött. (Goldenberg et al., 2021)

A közel-keleti térség romló gazdasági helyzete már önmagában okot ad a tömeges népvándorlásra egy olyan országba, ahol nagyobb eséllyel élhetnek jobb körülmények között az emberek. Ezen felül a kormányok semleges vagy éppen erőszakos válaszadása és a külső beavatkozás hatására kialakuló háborús helyzet okozta létfenyegetettség tovább növeli a hajlandóságot az adott térség elhagyására. Mindezeket igazolja Ernest George Ravenstein angol-német földrajztudós migrációs „push and pull” elmélete, miszerint a potenciális emigrálókat a taszító, akár gazdasági, akár politikai tényezők kivándorlásra kényszerítik, míg a pozitív élettani hatásokkal, a másik országból érkezők által vonzóknak ítélt tényezőkkel rendelkező országok gyakran célpontjai a bevándorlási folyamatoknak. A migráció volumenét, intenzitását, lefolyását és intervallumát is ezen ösztönző és kényszerítő tényezők határozzák

meg, hogy mekkora mértékű kumulatív tényezők együttes kölcsönhatásával kell számolnia az emigrálóknak. (Hautzinger et al., 2014)

Elmondható tehát, hogy a 2010-es évek elején fokozódó, majd 2015-2016-ban tetőző európai migrációs válság eredői között számottevő a halmozódó politikai és gazdasági tényező. A masszív migrációs folyamatok tükrében nem tekinthetünk el annak negatív hatásaitól sem, hogy az iszlám fennhatóságú térségekből a nyugati kultúrába érkezők, illetve a fogadó országok között milyen mértékűek a civilizációs és nemi értékkülönbségek. Ezen eltérések főként szociológiai és politikai jellegük miatt meghatározó szempontok. 2010 közepe és 2016 közepe között körülbelül 3,7 millió muszlim érkezett Európa országaiba, akik közül nagyjából 2,5 millióan - főként munkavállalóként és tanulóként - reguláris, azaz regisztrált és legális formában kérvényeztek menekültstátuszt az Unió területén. Közülük legtöbben Németországban vagy Svédországban kívántak letelepedni. (Tausch, 2019, p. 74-79.)

A nagyfokú népességmozgás nem csak demográfiai tényezőként hat. Fontos megemlíteni a nemzetközi szociálpolitikai vonzatait, illetve ezzel kapcsolatosan az európai menekültpolitikai hozzáállást, illetve annak hatásait a migráció alanyának, az egyénnek az életére nézve. Az európai menekültügyi integrációs intézkedések a kisebbségben lévő egyének és családok helyzetét egyaránt meghatározzák, ezáltal az eltérő civilizációs háttérrel rendelkező új környezetbe történő beilleszkedés a nők életére is jelentős nyomást gyakorol. Az Európába érkező menekültek egy teljesen eltérő szocializációs, jogi és kulturális környezetben találják magukat, ahol nagy valószínűséggel nem csak ideiglenes, de állandó letelepedésüket is tervezik egy gazdaságilag és jogilag kiegyensúlyozottabb, új élet reményében. A migrációs hullámmal főként fiatal, tanulni és dolgozni vágyó férfiak érkeznek, azonban később a teljes család, szüleik és házastársaik, gyermekeik is követik őket, illetve hagyják el a politikai és katonai konfliktusok sújtotta közel-keleti területeket a létfenyegetettségtől való elszakadás és a megélhetés érdekében. (Abbott-Teti, 2017) Vajon milyen szembetűnő különbségekkel, vagy éppen azonosságokkal találkozunk elsőként az Európában letelepedni kívánó, menekültstátuszt kérelmező muszlim nők? Válaszokat a hátrányos nőjogi helyzet eredetének vizsgálata során kaphatunk, mindkét térség elemzésével.

III. fejezet: Az európai nők helyzete

Nyilvánvaló tény, miszerint az európai közösségek szerveződése a középkor után, az újkor elejétől kezdődően fokozatosan távolodott a katolikus egyházi dogmáktól, mint a térség domináns vallási irányzatától. A szekularizált államszerveződés az iszlámtól eltérő módon nem a hitélet köré építette alapjait. Így elmondható, hogy Európában ugyan a vallásnak napjainkban is meghatározó értéke van, mint civilizációs és kulturális-morális értékrend az egyén életében, azonban a jogrendszer alakulása eltávolodott az újkorban az egyházi befolyástól – ami természetesen nem zárja ki a hasonló, közös morális erényekért küzdő normák létezését. Éppen ellenkezőleg. A nyugati jogi normák és a nemzetközi jogrendszer kialakulásával egy olyan racionalizált szabályrendszer létrehozásán és alakításán munkálkodnak napjainkban is a törvényhozók, amelyek megfelelnek az alapvető erkölcsi értékek megőrzésének, és amelyben már nem a vallás a kötelező erő ezen jogi normák betartására. A normatív megfelelés tehát az európai közösségekben az újkor fejlődéstörténetével már nem a vallási gyakorlat körül forgott, hanem a hitélet erényeivel összhangban meghatározott általános emberi értékek betartásán. (Környei, 2018)

A normakövetés húzó ereje és a deviancia, a normakerülés következményei már ezáltal nem vallási alapúak lettek, nem isteni magasztalással vagy büntetéssel kötötték össze a szankcionálást. A vallástól való elszakadás lehetővé tette a racionális, általános érvényű jogi normák kialakulását, a törvényektől független szabad vallásgyakorlást. A gyakorlati magatartásban és az egyének életében azonban a vallási hagyományok fennmaradtak szokások, babonák, családi és közösségi elvárások formájában, amik elsődleges szocializációs környezetként jelentősen befolyásolták a társadalmi rétegződés európai alakulását. Az iszlám vallás szupranacionális összetartó erejével szemben Európában főként az állami szuverenitás, illetve az Európai Unió területén nemzetközi jogok fennhatósága érvényesül, különös tekintettel az emberi jogok érvényben tartására. (Blahó – Prandler, 2016) A XX. század eseményei, a két világháború, a holokauszt és a különböző népcsoportok üldöztetése hívta életre az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amelyet 1948. december 10-én fogadtak el az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagállamai. Az egyezmény az európai nőjogi helyzet előre mozdításával is járt, amelyben rögzítették a nemtől független jogi egyenlőséget. Napjaink törvényeit is ezen jogszabályok határozzák meg, így a nők és férfiak közötti esélyegyenlőség

európai megvalósulásának jogi akadályai nincsenek.¹⁰ (Kovács, 2011, p. 318-322) Viszont az egyenlő jogképesség a történelem során számos változáson ment keresztül, mire elérte a jelenlegi formáját – ami napjainkban továbbra is fejlesztésre szorul.

1. Az emancipáció pillérei Európában

Tehát az iszlám jogrenddel ellentétben, ahol a saría alapja a Korán és a vallási szövegek tartalma, az európai jogforrások között nem található meg sem a Biblia, sem az evangéliumi igék példázatai, mint a térség domináns vallási irányzatának szent írásai. Azonban a kereszténység által megfogalmazott emberi értékek, mint a becsületsértés, a lopás, a gyilkosság elítélése¹¹ mentén szervezőnő nemzetközi jogi alapelvek meghatározó elemként szolgálnak az európai jogrendszer vizsgálatakor, amelynek jelentős szereplői a nők is. Az idézett nemzetközi jogforrás példáján keresztül elmondható, hogy Európában a nemzetközi jog jelen formájában nem korlátozza semmilyen formában a nők szabadságjogait, politikai és gazdasági szerepvállalásukat, sem a magánéletüket – bizonyos területeken. Mégis, akkor miért beszélünk

¹⁰ A nőjogi kérdést is érintő legfőbb részletek az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából:

1. cikk

„Minden emberi lény szabadnak születik, és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek.”

2. cikk

„A jelen nyilatkozatban kinyilvánított összes jogok és szabadságok fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyonnra, születésre vagy más körülményre vonatkozó mindennemű megkülönböztetés nélkül mindenkit megilletnek. (...)”

7. cikk

„A törvény előtt mindenki egyenlő, és minden megkülönböztetés nélkül joga van a törvény egyenlő védelméhez. Mindenkit egyenlő védelem illet meg a jelen Nyilatkozatot sértő minden megkülönböztetéssel és minden ilyen megkülönböztetésre irányuló felbujtással szemben.”

16. cikk

„Mind a férfinak, mind a nőnek a nagykorúság elérésétől kezdve joga van fazon, nemzetiségen vagy valláson alapuló korlátozás nélkül házasságot kötni és családot alapítani. A házasság tekintetében a férfinak és a nőnek mind a házasság tartama alatt, mind a házasság felbontása tekintetében egyenlő jogai vannak. (...)”

¹¹ „Mert a szívből származnak a gonosz gondolatok, gyilkosságok, házasságtörések, paráznaságok, lopások, hamis tanubizonyságok, káromlások.” (Máté Evangéliuma, 15:19)

még mindig nemi esélyegyenlőségi küzdelemről, ha a legmagasabb nemzetközi jogi szinteken megvalósul a teljes egyenlőség elve Európában?

A választ a feminista jogtudomány feltérképezésén keresztül ismerhetjük meg. Az európai nőjogi helyzet évszázadokon át igazodott a hagyományok követéséhez, amelyeket már az ókori görög filozófusoktól eredeztethető, vallási és társadalmi közösségekben domináló, szintén patriarchális rendszer alkotott meg, a muszlim nők helyzetéhez hasonló alapokon. Az eltérő civilizációs háttér ellenére elmondható, hogy mindkét területen a férfiak általi döntéshozatal, a férfiakra szabott vallási, gazdasági és társadalmi struktúra kapott domináns szerepet. Társadalmi szempontból az eltérő háttérrel rendelkező rétegek számára egy dolog azonban mindenképpen azonos volt: a nőt, mint a családi élet megteremtőjét, mint feleséget és mint anyát tekintették, a gyermekvállalás, nevelés jelentette a legfőbb értéket évszázadokon át számukra. A XX. század eseményei a családjogi modell átalakulásával jártak, ami a hagyományos nemi szerepek megváltozását hozta magával. A nemi szerepek átalakulásának trendje szerint kezdtek a női közösség tagjai öntudatra ébredni és válaszokat keresni az évszázados hagyományok reformjának tükrében. (Benhadjoudja, 2018; Tomka, 2020, p. 81-83, 100-104)

A XVIII. századtól már kezdetlegesen alakuló és fejlődő női esélyegyenlőségi, feminista mozgalmak, a „szüfrazettek” (*women's suffrage*) kampányait a nemi diszkrimináción alapuló törvények eltörlésének igénye hívta életre, hogy a nők az európai társadalom teljesjogú tagjaként élhessenek, hogy a férfiakéval egyenértékű szavazati joggal rendelkezzenek, és hogy hozzáférjenek a tudományos oktatáshoz is, ami nem a háztartások körüli munkák, az asszonyi kötelességek (főzés, kézimunka, gyermeknevelés) köré épülnek. A jelenkorban kiteljesedő feminista jogtudomány egyik alappilléreként tekintenek Mary Wollstonecraft munkásságára, aki 1792-ben publikálta a „*Vindication of the Rights of Woman*” című művét. A szerző az egyenlő bánásmód elvén a nők oktatásához, a polgári egyenlőséghez és a munkavállaláshoz való jogaik bevezetése mellett érvelt. (Monori, 2011)

A kezdetleges sikerek a XIX-XX. század fordulójáig és az ipari forradalom kiszélesítette a női munkavállalók lehetőségeit. Az iparosodás és az urbanizáció jelensége Európában is hasonló folyamatként zajlott, mint az arab területeken. A fizikai, gyári munkások alkalmazása elszívta a férfi munkavállalókat a szellemi szektorból, így azon terület munkaerőhiányának csökkentéséhez növelni kellett a női munkaerő alkalmazását. Legelsőként a textilipar, azon belül is a pamutipar nőtte ki magát nagyüzemi kereskedelmi faktorrá, ahol már tömegesen alkalmaztak női munkaerőt. Igaz, csak feleannyi bérért, mint a férfiakat, zsúfolt

környezetben, tisztaság és ellátás nélkül. Az általános társadalmi közvélemény, a patriarchális, férfiak által irányított közösség ellenezte a nők munkába állítását, mivel az Európában kibontakozó kapitalizmus alatt az ipari vállalatok alacsonyabb béreken foglalkoztatták őket, mint a férfiakat, szavazati jog hiányában pedig a nők cselekvőképtelenek voltak a kizsákmányolással szemben. Ekkor még nem jöttek rá arra, hogy a megoldás nem a nők munkaerőpiaci kizárásában keresendő, hanem a támogatásukban: a nemi egyenjogúság elősegítésével a saját családjuk helyzetét javíthatják. Az első és a második világháború időszaka ezen női munkaerő felértékelődését eredményezte, mivel a háborúban elesett katonák főként férfiak voltak, akik hátra hagyták családjukat, asszonyaikat, gyermekeiket. A fronton harcoló, megfogyatkozott férfi munkaerőt így értelemszerűen női alkalmazottakkal kellett pótolni az európai gazdasági újjáépítés során. (Monori, 2011; Battagliola, 2001)

Az 1950-es évekre a legtöbb európai államban a nők elnyerték az általános választójogot, azonban a különbségek csak minimális mértékben csökkentek a politikai életbe való női beleszólással. Az igény, hogy a nőket és férfiak egyenlő társadalmi, gazdasági és jogi felekként kezeljék, egyre csak nőtt. A feminista jogtudománynak korszakonként változó célzatai nem különíthetők el teljesen egymástól. Az első, kezdeti fázisban az esélyegyenlőségi mozgalmak azon munkálkodtak, hogy feltárják az okokat arra vonatkozóan, hogy a nők miért kerültek kizárásra a társadalmi rend alakításának gyakorlatából, viszont magát a működő jogrendet nem kérdőjelezték meg, elfogadták a patriarchátus akkori formáját. A második fázisban az okok keresése után az 1970-es évektől kezdődően a konkrét jogi különbségek gyakorlati megvalósulására fektették a hangsúlyt, hogy a jog előtti egyenlőség dacára miért van mégis óriási különbség a férfiak és nők a társadalomban elfoglalt helye között, a munkabért, az oktatási lehetőségeket és a családjogi megítélést illetően. Következésképpen arra jutottak, hogy a probléma eredője a csak látens módon pártatlan jogrendszerben keresendő: a társadalmi normák jelentősen a férfiak mintájára jöttek létre, számos olyan jeggyel, amik a férfinemhez, annak elvárásaihoz, logikájához, életviteléhez kapcsolódtak. (Monori, 2011; Bunch, 1990, p. 486-488) Ez sem alaptalan állítás, hiszen az évszázadok során a döntéshozók, törvényalkotók jelentős része férfiakból állt – még a női uralkodók jogi lépéseit is férfiakból álló tanácsosok csoportja segítette. A gazdasági, valamint külpolitikai intézkedéseiről is híres, első magyar nőági örökös királynő, Mária Terézia külpolitikai tanácsadója például Wenczel Anton von Kaunitz-Rietberg, gazdasági tanácsadója pedig Friedrich Wilhelm von Haugwitz volt – mindketten férfiak. (Hamann, 1990, p. 323-327)

2. Demográfiai átalakulás Európában – mit nyernek ebből a nők?

A XX. század egyik legnagyobb társadalmi kihívásának tekinthető tehát a nőjogi helyzet kezelése. A globalizáció, az iparosodás és az urbanizáció hatására Európában is jelentős demográfiai változások mentek végbe, amelyekben nagy szerepet játszott a háborúk utáni gazdasági újjáépítés folyamata, ezzel nélkülözhetetlen szimbiózisban pedig a nők társadalmi szerepváltozása. Az női munkavállalók létszámának növekedésével a családok szerkezete átalakult, az átlagos gyermekszám fokozatos csökkenő tendenciát mutatott a XX. század második felében. (Battagliola, 2001)

Két jelentős demográfiai folyamatot kell felmérnünk a nők társadalmi helyzetének átalakulásával kapcsolatosan: a nagyobb, többgyermekes háztartások arányának csökkenését, illetve az egyszemélyes háztartások számának növekedését Európa országaiban. A második világháború utáni évtizedben ugyan nőtt az európai általános fertilitási ráta a háború időszakához képest, viszont az egyszemélyes háztartások arányának száma jelentősen növekedett 1950 és 1990 között, majd a születésszámok is szignifikáns visszaesést mutattak a század végére. A mellékelt 1. ábra táblázatán keresztül az egyszemélyes háztartások százalékos arányának alakulását vizsgálhatjuk meg, az összes háztartáshoz viszonyítva európai országokban 1950 és 1990 között. (Tomka, 2020, p. 99-100.)

A táblázat alapján egyértelműen elmondható, hogy az egyszemélyes háztartások száma emelkedő tendenciát mutat, azonban országonként eltérő mértékben. Míg a második világháború utáni évtizedben Finnország és Magyarország nagyjából azonos százalékos arányról indult, addig 1990-re Finnország esetében több, mint 7 százalékkal nagyobb arányú emelkedést figyelhetők meg. Az európai élen Norvégia áll, 34,3 százalékkal, de nem sokkal marad el tőle Németország (NSZK), Finnország és Ausztria sem. A legalacsonyabb értékekkel Magyarország rendelkezik a fenti táblázat összehasonlításában, de a felmért negyven év alatt ezen értékek tendenciái is 14,3 százalékos növekedést mutatnak.

A következő mellékelt táblázat alapján (2. ábra) a nagyobb, azaz öt vagy ennél több taggal rendelkező háztartások százalékos arányainak alakulását figyelhetjük meg az összes háztartáshoz viszonyítva, szintén a már vizsgált európai országok tekintetében, 1950 és 1990 között. (Tomka, 2020, p. 94-95)

Az 1950-es években a vizsgált országokban domináns jelenséggé szerepelt a nagycsaládos háztartások magas aránya, amely 1990-re nagyjából a felére csökkent a fenti európai térségben. A legmeredekebb vonalú degressziót Finnország esetében figyelhetjük meg,

ahol a kezdeti 28,3 százalék után a század végére az arányszám 7,8 százalékra, csaknem a kezdőérték egyharmadára esett vissza. Franciaország esetében az 1960-as évek emelkedő tendenciái is visszafordultak, majd 10,3 százalékra változott. Magyarország esetében az 1950-es évek, az 1956-os forradalom, a szovjet mintájú keménydiktatúra begyűrűzése nehézkessé tette a demográfiai helyzet felmérését, azonban a politikai és gazdasági stabilizációt követően ismételt csökkenést láthatunk a nagycsaládok számarányában. (Tomka, 2020, p. 96-97)

Mindezen adatok ismeretében elmondható, hogy a nuklearizáció folyamata szorosan összefügg a globalizálódó társadalmi kép alakulásával, melynek következtében az addig jellemző, nagy létszámú és több generációt magába foglaló háztartások kisebbekre bomlottak, a fiatalabbak a városokba költöztek az iparosodás kínálta új munkalehetőségek végett. Az új munkaerőpaci terjeszkedés ablakot nyitott a női foglalkoztatottak arányának növelésére. A háztartásbeli asszonyok, fiatal nők munkába állása, majd a későbbiekben a bérek relatív arányú – a férfiak jövedelméhez viszonyított – növekedése jelezte ezáltal a nőjogi helyzet javulását. A munkát vállaló nők önálló keresetre tehettek szert, nem szorultak kizárólag a család férfi tagjainak anyagi támogatására. Másrészt viszont a női munkaerő nagyobb arányú alkalmazása csökkentette a fertilitási hajlandóságot, amely a népességi szám adatok visszaeséséhez vezetett. Az alábbi táblázatban a női munkavállalók arányát láthatjuk az összes foglalkoztatott körében, a fent vizsgált európai országok területén, 1950 és 1990 között. (Tomka, 2020, p. 104-105)

A legnagyobb változás a vizsgált negyven évben Magyarországon figyelhető meg, ahol az aktív munkavállalók csaknem 45 százaléka, azaz majdnem fele nő volt 1990-re. A kezdeti, 1950-es adatokhoz képest a női munkavállalók százalékos aránya megduplázódott a munkaerőpiacon, ezáltal maga mögé utasítva a többi vizsgált európai országot. Jelentős fejlődés mutatkozik Norvégia munkavállalóinak körében is, ahol a százalékos eloszlás hasonlóképpen alakult a vizsgált időszakban, mint hazánk területén. Hozzá kell tenni, hogy mindkét ország esetében akár 7-8 százalékkal alacsonyabbak voltak a kezdőértékek a világháború utáni újjáépítési időszakban, mint például Finnország esetében, ahol a munkavállalók nemi megoszlásának tekintetében 36,7 és 63,3 százalékos a női és férfi alkalmazottak aránya. Ez azt jelenti, hogy Finnországban az aktív munkavállalóknak nagyjából egyharmada volt nő 1950-ben. A német területeken ez az arányszám nem mutatott drasztikus változásokat, a kezdeti magas százalék enyhe emelkedést ért el 1990-re, ahol a munkavállalók alig több, mint 40 százaléka került ki a nők közül. A számarányok ettől függetlenül biztatók. Elmondható, hogy a modernizáció és globalizáció időszakában a nők munkavállalási hajlandósága és lehetőségeik

egyenest arányosságban nőttek Európa legfőbb térségeiben. Tehát a hipotézist, miszerint a globalizáció hatásai a családok életén keresztül befolyásolják a nőjogi helyzet európai alakulását, a szám adatok igazolják.

3. Az EU hozzáállása a nőjogi kérdéshez

A nők munkába állásával a férfiaknak nagyobb részt kellett vállalniuk a családi életben. Ez az új jellegű, nagyobb fokú egyenlőséget biztosító családi modell hozzájárult a szimmetrikusabb emberi kapcsolatok kialakulásához. Viszont a nőjogi helyzet javulása az ezredfordulóra lelassulni látszott, a korábbi változásra ösztönző lelkesedés alábbhagyott az Európai Unió tagállamaiban. Éppen ezért a továbbra is fennálló nemek közötti különbségek teljes felszámolását tűzte ki célul maga elé a nemi esélyegyenlőségi stratégia keretében az Európai Bizottság nemek közötti egyenlőségért felelős szakpolitikai ága. Általános érvényű szemponttá tette a 2000-es évek elejétől kezdődően a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmódot biztosító jogszabályok rendezését, illetve a nemi dimenziók beépítését minden más szakpolitikai ágens területi kérdései közé. Elengedhetetlen volt ez a mesterséges, tervezett beavatkozás a nőjogi helyzet önálló alakulásába a változások fokozása és a folyamat felgyorsítása érdekében. (Európai Bizottság, 2020c)

Az elsőszámú célkitűzés a 2020-as évre a nők munkavállalási rátájának növelése egészen 75 százalékig. Ez azt jelenti, hogy az EU-ban az aktív, munkaképes, 20 és 64 éves kor közötti nők minimum 75 százalékát szeretné bevonni a munkaerőpiaci folyamatok alakulásába, ezzel csökkentve a munkanélküliséget és növelve a nők önállóságát, a gazdasági versenyképességét. Ennek értelmében nyolc tagállam kapott az általános uniós rendelkezéseken felül államspecifikus, konkrét akciótervet a női munkaerő alkalmazásának növelésére 2018-ban: Ausztria, Csehország, Észtország, Írország, Lengyelország, Olaszország, Szlovákia és Németország. Az akcióterv lépései közé tartoztak például a nők munkaerőpiaci szerepvállalásának növelése, a nemek közötti bérkülönbségek csökkentése („*gender pay gap*”), egy új, elérhető, költséghatékony, megfizethető gyermekgondozási rendszer felállítása, illetve számos adókedvezmény bevezetése. A szakértői bizottság álláspota szerint a különféle minőségi szociális juttatások és kedvezmények rendszere hozzájárul a nők munkavállalási hajlandóságának növeléséhez a gyermekvállalás mellett is. Azt szeretnék elérni, hogy a nőknek ne kelljen választaniuk az anyaság és a munkavállalás között, hanem ezt a két erőpróbáló életutat összhangban tudják kezelni, az adott állam és az Európai Unió támogatásával. Fontos

célkitűzésnek tartják az EU döntéshozói a munka és magánélet egyensúlyának fenntartását („*work-life balance*”), hogy a szülők és gondviselők a munkavállalásra ne teherként, hanem a karrierlehetőségek és támogatások széles skálájaként tekintsenek. Éppen ezért 2019-ben az Európai Bizottság az uniós országokban az apák számára a fizetett szülői szabadság mértékét a gyermek születését követően minimumként meghatározott 10 napra emelte, amely az anyák számára is egyfajta támogatásként szolgál a szülést követő első két hétben. A munkavállalási megállapodások tekintetében a Bizottság törekszik a túlóra mértékének általános csökkentésére, illetve rugalmas munkaidő tervezésére ösztönzi a munkaadókat. (Európai Bizottság, 2019)

Azért különösen fontos a nemek közti bérkülönbségek mihamarabbi csökkentése, mert az életen át tartó munkavállalói juttatások különbségei a nyugdíjkorhatárig egyre csak kumulálódnak. Ez a folyamat a férfiak és nők közötti nyugdíjkülönbségek fokozódásához vezet. A nyugdíjkülönbségek fokozódása a nők időskori elszegényedéséhez vezethet. Az Európai Bizottság 2017-es felmérése szerint a nemek közötti nyugdíjkülönbségek nagysága átlagosan 35,7 százalék, ami azt jelenti, hogy az idős, nyugdíjkorhatár felett lévő női társadalom tagjai átlagosan 35,7 százalékkal kevesebb havi nyugdíjjal rendelkeznek, mint azonos korcsoportú férfitársaik. Jelen felmérés szerint az idős korú nők több, mint húsz százalékát veszélyezteti a súlyos mélyszegénység, és nagyjából tíz százalékuk nem képes ezáltal anyagilag finanszírozni a megfelelő egészségügyi ellátás kiadásait. Az éves beszámolók alapján a 2018-as bizottsági ülés alkalmával tárgyalt tématerületen megemlített tíz ország számára jelentett nagy kihívást a nemek közötti jelentős nyugdíjkülönbségek csökkentése, ezek a következők voltak: Ausztria, Ciprus, Észtország, Hollandia, Horvátország, Lengyelország, Luxemburg, Málta, Németország és Románia. (Európai Bizottság, 2019)

Mindezen számadatok ismeretében elmondható, hogy a nemek közötti különbségek nem függenek az európai országok gazdasági és szociális fejlettségétől. A felsorolások között jelentős gazdasági hatalmak és kisebb, fejlődésben lévő gazdasági képességekkel rendelkező országok egyaránt megtalálhatók. Ebből következik, hogy a nemek közötti bér- és nyugdíjkülönbségek ezáltal nem a gazdasági versenyképességhez kötött feltételek alapján léteznek, hanem sokkal inkább általános jellegű, mindenhol jelenlévő problémaként vehetők számításba.

A nőjogi kérdés másik fontos feltétele nem csak a nők munkába állása, hanem a női munkavállalók férfiakkal szembeni eloszlásának súlyos aránytalanságai. Az Európai Bizottság 2019-es jelentése alapján elmondható, hogy a nők szerepének növelése a döntéshozatali

pozíciókban lényeges fejlesztésre szorul napjainkban is. Jelentős alul reprezentált a nők jelenléte a vállalati szektor vezető pozícióiban, illetve az állami és nemzetközi szektor döntéshozatali szerkezetében a férfi alkalmazottak számához képest. Ezen eltérés nem a megfelelő oktatás vagy a magas fokú végzettség hiányából adódik, hiszen a felsőoktatásban való részvétel aránya a nemek tekintetében inkább a nők javára tolódik el az utóbbi évtizedben.

A mellékelt 4. ábra táblázatában a 2019-es évben Európa országaiban alapszakos (BA, Bachelor's Level Degree) diplomát szerzett hallgatók nemek szerinti eloszlását láthatjuk, ahol a nők láthatóan magasabb arányban szerepelnek, mint a férfiak. A legnagyobb különbséget Lengyelországban láthatjuk, ahol a 2019-ben diplomát szerzők 65,4 százaléka volt nő, míg 34,6 százaléka férfi. A legalacsonyabb arányú női friss diplomások száma 2019-ben Németországban volt, ahol az arány a férfiak javára tolódott el, az ezévből alapszakot végzett hallgatók kevesebb, mint fele volt nő. Magyarország is magas női részvétellel rendelkezik, hazánkban a diplomát szerző hallgatók 59,8 százaléka volt nő. Az európai átlageredmények szerint, a 28 tagország értékeivel számolva 57,9 százalékot jelentett a női hallgatók diplomaszerezése, 42,1 százalékot pedig a férfiaké a vizsgált tárgyévben. Mindezek alapján elmondható, hogy a bérkülönbségek magas eltérési számai és a felsővezetésben a nők alul reprezentáltsága nem következhet abból, hogy kevesebb nőnek lenne egyetemi végzettsége, mint férfinak.

Az Európai Bizottság célja, hogy a vállalati és állami szektorban a nők vezetői beosztású reprezentáltságának mértékét minimum 40 százalékra emelje a tagállamokban. Az uniós vezetés megbízásából ezért a tagállamok a vállalati felvételi rendszer átláthatóságára tett javaslatcsomaggal igyekszik javítani a munkaadói statisztikákat a nemi esélyegyenlőség tekintetében. A női felsővezetők számának növeléséért tett jelentős lépések eredményesnek bizonyultak számos országban, ám továbbra is tizenegy olyan európai uniós tagállamról beszélhetünk, köztünk hazánkról is, ahol az éves jelentésekben nem szerepeltették az államspecifikusan ajánlott terveknek és százalékoknak történő megfelelés érdekében tett nőjogi intézkedéseket. (Európai Bizottság, 2019)

A következő, azaz jelenlegi, 2020-2025-ös elnöki ciklusban az Európai Bizottság, és annak elnöke, Ursula von der Leyen kötelezi a tagállamokat, hogy mutassák ki elkötelezettségüket a nőjogi helyzet és az annak érdekében tett lépések megvalósítása iránt. A jelenlegi ülészakban az ezt megelőző ciklus sikeres eredményei után fókuszba került még a nőjogi helyzet tekintetében a nemi alapú erőszak visszaszorítása, a nemi sztereotípiák csökkentése is. Ezen kiszélesített stratégiai intézkedések kettős megközelítést követnek:

egyrésről az egyenlőség átfogó, általános érvényesítését a szakpolitikák minden ágensében, másrésről pedig egy egyfajta interszekcionális, egyedi megközelítést a halmozottan diszkriminált személyek érdekeinek érvényesítésére. A 2010-es évek közepétől erőteljesebben jelentkező migrációs nyomás és az Európába érkező bevándorlók tömegének női tagjaira is kiterjesztik ezáltal a védelmi intézkedéseket. A főként uniós célzatú stratégia azonban a külpolitikai célkitűzések közé is bekerült, mivel a nők helyzetének fejlesztése nem csak európai cél. A nők társadalmi szerepvállalásának és a nemi különbségek megszüntetésének terén a nemzetközi, interkontinentális összefogás ereje hozhat minél nagyobb mértékű változást. (Európai Bizottság, 2020b)

Összegzésként elmondható, hogy az európai nőjogi helyzet ugrásszerű változásai a XX. századtól kezdődően napjainkra nagyfokú fejlődést mutatnak. A száz évvel ezelőtt sok helyen politikai választójoggal sem rendelkező női társadalom tagjai a 2010-es évek végére a társadalom, a politika, a gazdasági közélet és a magas szintű egyetemi oktatás aktív résztvevőivé váltak, ami jelentős fejlődésként szolgál az azt megelőző korok tekintetében. Viszont az egyenlőség korántsem valósul meg teljesen a gyakorlat szintjén. Az európai országok számadatainak tekintetében eltérő ismeretekkel rendelkezünk, ám általános eredményként meghatározható, hogy a jelenlegi helyzet korántsem éri el az ideális vagy kívánt mértéket. A fent kifejtett szempontok alapján elmondható, hogy az európai nőjogi helyzetet nem vallási és jogi tényezők befolyásolják napainkban, ellentétben a muszlim nők jelenlegi helyzetével, sokkal inkább társadalmi és civilizációs faktorok, amelyek velejárói a gazdasági és politikai kérdések változásai. A hipotézis, miszerint a családszerkezeti változások okozói a nők munkavállalói tendenciák növekedése, igazoltnak látszik. Illetve azon feltevés is alátámasztásra került, hogy a nők és a férfiak aránytalan reprezentációját a vállalati és állami szektor felsővezetésében nem az eltérő oktatási körülmények és eredmények okozzák. Az iszlámban jelenleg is létező vallásjogi akadályokat Európában már legyőzték, a következő lépcsőfok – ahogyan az európai feminista jogtudomány fejlődése alatti második fázis is leírja – az okok megtalálása után a valódi, gyakorlati fejlesztésben keresendő. A nők politikai és gazdasági reprezentációjának mértékét ezáltal mesterséges úton kell növelni, nem csak állami, de szupranacionális szinten is. Ezen kérdés védelmét az Európai Unió, azon belül is leginkább az Európai Bizottság vette pártfogásába, mivel a magasabb szinteken megvalósuló utasítás és a nemzetközi összefogás könnyebben tud hatni az állami szint eredményeinek alakulására. A célkitűzésként megfogalmazott gyakorlati megvalósítás azonban nem korlátozódik kizárólag a gazdasági és politikai szerepvállalásra, hanem szükséges azt minden uniós szakpolitikai

ágazatra kiterjeszteni. A Bizottság intézkedésein keresztül szemléltetett fejlődési ráta elgondolkodtató eredményekkel szolgál, amelyek alapján véve jelentős biztosítékot szolgáltatnak a jövőbeli európai nőjogi helyzetváltozás során. Elmondható ezáltal, hogy hiába bomlottak fel a jogi akadályai a helyzet javításának Európában, továbbra is falakba ütköznek a szakemberek. Mindkét civilizációnak megvannak a saját fejlődési akadályai, amelyeken csak önálló, belső fejlődés útján tudnak átkelni, mindezt nemzetközi segítséggel támogatva. Mindkét kultúra eltérő lépcsőfokon áll jelenleg a nőjogi helyzet javításának tekintetében, de ez nem azt jelenti, hogy egymás támogatása nélkülözhető lenne az előrejutás érdekében.

IV. fejezet: Bevándorló muszlim nők Európában

Mindkét civilizáció fejlődési hátterének és a jelenlegi nőjogi helyzetének ismeretében a kettő találkozásakor szembetűnő eltérések mutatkoznak. A jelenlegi migrációs helyzet értékelésekor ezért kiemelten fontos számításba venni a Közel-Keletről Európába érkező nők társadalmi, illetve jogi helyzetét, letelepedésük, családi életük, esetleges munkavállalásuk körülményeit, továbbá a kilátásaikat a számukra idegen környezettel és kultúrával szemben.

A már említett „push and pull” elv mentén vizsgált migráció körülményeiben jelentős szerepet játszanak az anyaország taszító faktorai, jelen esetben a közel-keleti háborúk, belső politikai viszályok, rendezetlen egészségügyi körülmények, gazdasági versenyképesség hiánya és a mindezek általi létfenyegetettség jelensége. Európába a bevándorlók sok esetben az új élet reményében, a térség gazdasági, politikai, oktatás- és egészségügyi relatív kiegyensúlyozottsága miatt érkeznek, viszont a célország béli eltérő kulturális és civilizációs háttérhez, ezáltal eltérő jogi normákhoz és szokásokhoz történő adaptáció kihívást jelent számukra – fizikai és pszichés értelemben véve is. A migráció elméletének tanulmányozása során fel kell ismernünk a társadalmi és az egyéni szintű eltérések közti különbségeket, hogy helyes megoldással és támogatással tudjuk szolgálni a felmerülő krízishelyzetre, jelen esetben magára az élettér megváltozására, ami egyaránt megterhelő az egyén és a befogadó állam számára is. Az új kultúrához történő alkalmazkodás szociológiájának elméleti elemzésekor a konformstádium örömei, az eddig ismeretlen közösség feltérképezése után a disszonáns stádiumban az egyének szembesülnek a civilizációs különbségekkel, amelyek negatív hatást

gyakorolhatnak az addig elképzelt szituáció valós képére. A migráció tehát jelentős, megterhelő pszichés tevékenységet követel meg, az egyén lélekfejlődése ezáltal befolyásolhatja az új társadalomban betöltött szerepét. (Hautzinger et al., 2014, p. 69-74.)

A migrációs hullám következtében új élethelyzetbe kényszerült nők életét hogyan változtatja meg az anyaországhoz és a születési kultúrához képest az addig ismeretlen közösség? Miként tudnak az új bevándorlási hullámmal Európa országaiba érkezett muszlim nők érvényesülni a társadalomban, a munkaerőpiacon? Milyen akadályokba ütközhetnek az integráció során? Hogyan alakul a családi életük, ahol a fő befolyási tényező továbbra is az iszlám? Milyen intézkedésekkel járul hozzá a bevándorló nők társadalmi integrációjához az Európai Unió?

1. Új élet, új küzdelmek, új remények

A nyugati közösségek értékrendjében és a közvéleményben az iszlám, mint fenyegető tényező a 2001. szeptember 11-ei támadás után egyre erőteljesebben jelentkezett, majd a 2010-es években Európában gyakoribbá váló erőszakos terrorcselekményekkel, amiket az Iszlám Állam magára vállalt, a fenntartások csak fokozódtak. A nyugati félelemkeltésre válaszként a közel-keleti térségből érkező migráció szigorú szabályozására kellett sort keríteni az amerikai és az európai biztonság megőrzése érdekében. A médián keresztül prezentált politikai tevékenység további aggodalmakra adott okot a közvélemény számára, így a hétköznapi ember az iszlám vallást a terrorizmussal kezdte azonosítani. (Goldenberg et al., 2021)

Az európai államok politikai állásfoglalásai és a közvélemény radikalizálódása nyomán a 2000-es évektől kezdődően egyre csak emelkedő tendenciákat mutat a muszlimok elleni diszkrimináció jelensége. A politikai propaganda beférkőzött a hétköznapiakba is. Nagy felfordulást és megosztott fogadtatást váltott ki az a 2004-ben a francia Nemzetgyűlés és a Szenátus által elfogadott jogszabály, miszerint tilos lett a vallási jelképek hordása a francia állami iskolákban (*LOI n° 2004-228 du 15 mars 2004*) – így a muszlim fejkendő (*hidzsáb*) viselése is tiltottá vált. Az ehhez hasonló politikai intézkedések okozták napjainkra az európai muszlim közösségek elleni támadások nagy részét, mivel a közvélemény egymáshoz fűzte a terrorizmus és az iszlám civilizáció fogalmát. Ezzel a gyűlöletkeltéssel szemben pedig a civilizációs kapocs a muszlimok és kultúrájuk, vallási hagyományaik között egyre erősebbé vált annak védelmében. Mindezekon felül a vallási jelképek viselésének tilalma egyes európai országokban egy paradox helyzetbe kényszeríti a sokat hangoztatott kisebbségvédelmi politikai

intézkedéseket és a nők univerzális egyenjogúságáért folytatott harcot. Fontos különbséget tenni viszont azon fiatal nők helyzete között, akik önálló döntésből viselik a hidzsábot, és azok között, akiket a családjuk vallási alapon kényszerít annak felvételére. (Freedman, 2007; Amiraux, 2012) A muszlim vallású nők tehát igen nehéz helyzetben vannak továbbra is, attól függetlenül, hogy elhagyták a létfenyegetettség színterét. Európába érkezve további akadályokkal kell megküzdeniük.

A főként Szíriából és Afganisztánból érkező közel-keleti, 2015-ben tetőző bevándorlási hullám már említett számadatai jelentős változásokat hoznak az európai társadalmi struktúrába. Jelentősen nagy arányú muszlim közösség érkezése növeli nem csak a demográfiai adatok eloszlását, de a már diszkriminációs támadásoknak kitett kisebbségi réteg létszámát is az uniós országokban. Ugyan Európa területén a muszlim nők élete felett az uniós jogok gyakorolnak fennhatóságot, a vallásukat kényszerből vagy önkéntes vállalás alapján megtartó női társadalom tagjai egy kontroverziális, ellentmondásokkal tarkított élethelyzetben találják magukat. Kövessék a továbbra is a vallási hagyományokat és a saria elveit, hogy megfeleljenek a családjuk elvárásainak, vagy csatlakozzanak az integrációhoz a liberalizált európai női társadalomban, ahol élvezhetik a szabadságjogok kiteljesedését? (Cheung – Phillimore, 2017)

Fontos kiemelni, miszerint Európa számos részében, főleg Délkelet-Európában élnek régóta tősgyökeres, kimondottan muszlim közösségek, ettől eltérően azonban az iszlám vallásúak továbbra is a kontinens kisebbségi csoportjai közé tartoznak. Az európai muszlim lakosság számának meghatározása nehézkes, mivel nincsenek hivatalos felmérések és statisztikák a vallási közösség nagyságára vonatkozóan, a bevándorlási hullámmal pedig ezek a számok egyre csak növekednek. Az kontinens muszlim közösséghez tehát már az Európában születettek, valamint a migrációs hullámokkal érkezett egyének és családok is hozzátartoznak. Nagyságrendileg a kutatók szerint 15-20 millió főre becsülhető az iszlámhívők európai közösségének létszáma, bár ezek az információk továbbra is pontatlanok. (Silvestri, 2008) Ezt a körülbelüli becslési értéket is töredékadatokból ismerjük: hányan érkeztek legálisan, muszlim többségű országokból az elmúlt évtizedekben, hányan látogatják a vallási építményeket, mecseteket, kulturális eseményeket, fesztiválokat. Az irreguláris migráció adatai mindezek felül csak az ismert esetek számontartásával adható ehhez az értékhez. (Tausch, 2019)

A főként férfiak bevándorlásával induló hullám mellett az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerinti család védelméhez való jog¹² lehetővé tette, hogy a férfiak gyermekei, feleségei, rokonai is csatlakozzanak hozzájuk a befogadó országban. A magas arányú népességmozgás, az emberi jogok elvei és a liberalizálódó társadalom lendületet biztosított a muszlim vallású nők önálló, egyedüli vándorlásának is. A korlátozó, vallási alapon működő jogrendszerből kiszakadva, és bekerülve egy jogilag hitéleti korlátoktól mentes világba a nők identitástudata és az önállóságra való igénye megnőtt. (Silvestri, 2008; Freedman, 2007) Mindezek alapján elmondható, hogy a migrációs folyamatok a muszlim nők számára nem csak a gazdasági, de esélyegyenlőségi helyzetük fejlődésével is járnak. A szélesebb jogköröket biztosító új közösségben a férfiakéval egyenlő mértékű, teljes szabadságjogot is meg tapasztalhatnak – legalábbis az Európában hatályos törvények jelen állása szerint.

Az eltérő civilizációs háttérrel rendelkezők integrációjába történő állami vagy szupranacionális beavatkozás egy igen jelentőségteljes lépés, amely azt a célt szolgálja, hogy a beilleszkedni kívánó, új közösségi tag minden segítséget elnyerve hamar a fogadó társadalom aktív, szociológiai szempontból egészséges részévé válhasson, ezáltal személyes fejlődést érjen el, amivel hozzájárul a célország gazdasági versenyképességének növekedéséhez. A segítségnyújtás ezért kölcsönös előnyökkel jár mindkét fél számára. (Hautzinger et al., 2014) Ezen folyamat hatékonyabbá tételére és felgyorsítására hozta meg az Európai Bizottság a 2021-2027-es időszak migrációközpontú integrációs akciótervét, amely irányvonalként szolgál az EU tagállamainak a legújabb bevándorlási hullámmal Európába érkezettek megsegítésére. Az akcióterv lépései közé tartozik a kisebbségi, bevándorló közösségek számára az átfogó tanulmányi lehetőségek biztosítása a gyermekkortól egészen a felsőoktatásig, a munkavállalás opcióinak kiszélesítése a személyes képességek felmérésével, az egészségügyi szolgáltatásokhoz történő hozzáférés biztosítása, és a megfelelő életkörülményekhez igazodó lakhatás megteremtése is. Az új ciklus intézkedéseinek újdonsága, hogy különös hangsúlyt

¹² 14. cikk 3.: „A család a társadalom természetes és alapvető alkotóeleme és joga van a társadalom, valamint az állam védelmére.”

25. cikk 1.: „Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, ezen belül élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi ellátáshoz, valamint a szükséges szociális szolgáltatásokhoz, továbbá joga van a szociális biztonsághoz, ha munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség, vagy tőle független más körülmények miatt elveszíti a megélhetését.” (Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata)

fektet a nőjogi kérdés vizsgálatára a tagállami regionális és helyi hatóságokkal együttműködve. (Európai Bizottság, 2020a)

Elmondható tehát, hogy az új közösség új kihívásokkal is jár a muszlim származású bevándorló nők számára. A vallási társadalom és a család meghatározó szerepéből történő kiválás nem csak pszichológiai és szociológiai, de gazdasági terheket is ró rájuk. Önállóság, nagyobb fokú felelősségtudat, döntéshozatal, integráció. Meg kell ismerniük az ideérkezőknek az európai kultúrát, a hagyományokat, a szokásokat, majd mindezen információ tudatában az önfenntartáshoz szükséges lépéseket meg kell tenniük. A patriarchális családrend védelme után, ahol az apa vagy a férj kötelessége volt a család női tagjainak ellátása, egy szabadabb, de nagyobb személyes felelősséget követelő közegben a nőknek az eléjük kerülő akadályokat egyedül kell legyőzniük. Az önálló életvitelhez hozzátartozik a kereset, a jövedelem biztosítása, a munkavállalás, az iskolázottsági szint növelése - amennyiben az anyaországban erre nem volt lehetősége az adott egyénnek. A jelenlegi trendek alapján milyen nehézségekbe, kihívásokba ütközhetnek a muszlim nők az európai munkavállalás tekintetében? Mi akadályozza a társadalomban betöltött szerepük és az emancipáció alakulását? A kérdés megválaszolásához a közösségi hozzáállás és az európai uniós iránymutatás ellentmondásait kell megvizsgálnunk.

2. Munkavállalói tendenciák befolyásoló tényezői – női szemszögből

A z új migrációs hullámmal érkezők letelepedését követően a nem EU-s országból érkezők körében a munkavállalási arányok 3 százalékos csökkenést mutatnak az előző évtizedekhez képest, amely összefüggésben áll az eddigiekkel szembeni magas arányú női bevándorló érkezésével a közel-keleti térségből. A bevándorló női közösségekben gyakoribb a munkanélküliség, amely leggyakrabban önkéntelen okokból, főként a vallási és családi életükből következik. (Európai Bizottság, 2018) A munkavállalás és a munkanélküliség mértékét számos tényező befolyásolhatja ezen felül. Csak azért, mert valaki az aktív, munkavállalásra képes társadalmi csoport tagja, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy valóban munkát is fog vállalni. Bármilyen közösségre egyöntetűen igaz, hogy a munkaerőpiaci arányok eloszlását az anyagi tényezőkön felül számos faktor befolyásolja. Az egyik ilyen faktor az iskolázottsági szint. (Hautzinger et al., 2014)

A migrációs háttérrel rendelkező nők közössége Európában jelentősen eltérő iskolázottsági és képzettségi szinttel, élettapasztalattal rendelkezik. A gyakran rejtett képességekkel bíró egyének tudása sokszor kihasználatlan és alul értékelt. Ezen adottságok

széleskörű hasznosítására főként a munkaerőpiacon van lehetősége a bevándorló nőknek, ami az anyagi jelentőségén túl mentális, szociológiai előnyökkel is jár. A munka segíti a közösségbe történő beilleszkedést, a kulturális integrációt is. Éppen ezért a finn Gazdasági és Foglalkoztatási Minisztérium 2021-ben publikált szakpolitikai jelentésének fő témája a munkavállalás népszerűsítése a bevándorló női társadalmi réteg körében. Az összefoglaló megfigyelései alapján az uniós tagállamok regionális szintjén sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a bevándorlóival vonatkozással rendelkező női munkavállalók képességeinek felmérésére, a nők érdekében tett integrációs intézkedések családpolitikai vonzataira is. A diszkrimináció lehető legkisebb mértékűre való csökkentésének elsődleges szempontnak kellene lennie a beilleszkedés lépéseinek felállításakor. (Európai Bizottság, 2021)

Elmondható tehát, hogy a munkavállalói befogadó közösségek erősítésével és a gyermekjóléti, egészségügyi ellátások fejlesztésével a nők hajlandósága a munkavállalásra növelhető lenne. Fontos szem előtt tartani ugyanakkor a foglalkoztatottság kérdéskörében a pénzügyi vonzatokon felül a szociális előnyöket, a társas kapcsolatok kiépítésének lehetőségét és a személyes fejlődést. Egy regionálisan is jól felügyelt, befogadóbb, pozitív hozzáállású társadalmi közegben a munkavállalói számadatok növelése és az egyén szakirányú képességeinek fejlődési esélye sokkal magasabb lehet.

Az Európában letelepedő és itt élő muszlim nők hasonló nehézségekkel néznek szembe, mint bármilyen más etnikai közösségek női tagjai, azonban az iszlámellenes közvélemény kialakulása az elmúlt időszakban tovább ront a jelenleg is fejlesztésre szoruló nőjogi helyzeten. Az iszlám vallási jelképek és a nyugati keresztény kulturális értékek összeférhetetlenségének médiabeli és politikai célzatú felhasználásával nagy arányban nőtt az európai muszlim nők elleni gyűlölet-bűncselekmények száma a 2000-es évektől kezdődően. (Freedman, 2007) Idesorolható a munkaerőpiaci diszkrimináció és a fizikai bántalmazások eseteinek magas arányú jelenléte a biztonságpolitikai jelentésekben. A muszlim női közösséget ért megkülönböztetések nem csak nemi, de vallási és etnikai alapúak is ezáltal. A fizikai, erőszakos cselekmények legfőbb kiváltója a riportok és jegyzőkönyvek szerint pusztán a muszlim vallási ruházat viselése volt. A 2015-ös év számadatai szerint Hollandiában a nők ellen elkövetett, iszlámellenességgel összeköthető fizikai bántalmazások 90%-ában, Franciaországban pedig 80%-ában az áldozat fejkendőt, azaz hidzsábot viselt, amelyből a konfliktusforrás következett. (Európai Bizottság, 2016)

Mindezen tények ismeretében a feltevés, miszerint a muszlim nőkre háromszor akkora társadalmi nyomás nehezedik, mint a nyugati civilizáció értékrendje szerint nevelkedett női

társaikra, valós. A gyűlölet-bűncselekmények visszaszorítása elsődlegesen helyi, regionális szinten kell, hogy megvalósuljon, ha szükséges, állami és nemzetközi segítségnyújtással egybekötve. Mind az egyén, mind a közösség, mind az állam érdeke, hogy ezek az erőszakos cselekedetek megszűnjenek. Ezért kell bevonni a munkaadókat, a vállalatokat az európai együttműködésbe, mivel a muszlim nők helyzete kiemelkedően magas figyelmet igényel az egyre növekvő számadatok tekintetében. (Európai Bizottság, 2020a) Minél több bevándorló érkezik a közel-keleti térség országaiból, annál nagyobb arányú muszlim vallású közösséggel kell számolni az európai országban. Minél nagyobb a muszlim közösség, annál nagyobb a célcsoportja az etnikai-vallási kisebbségek ellen elkövetett bűncselekményeknek, tehát az erőszakos cselekedetek számában is egyenes arányú növekedés várható – hacsak helyi szinten nem fordítanak a hatóságok minél nagyobb figyelmet a probléma gyökerének feltárására és orvoslására. A migráció elméletének és lélektanának vizsgálatából (Hautzinger et al., 2014) következtethető, hogy minél nagyobb veszélyben érzi magát az adott egyén, annál kevésbé valószínű, hogy teljes, egészséges közösségi életet és társadalmi szerepvállalást tud megélni, ezáltal a személyes fejlődési lehetőségei is bekorlátozódnak, a munkahelyi teljesítmények lecsökkennek, nagyobb a depresszió kialakulásának veszélye, ami az álláshely elhagyásához vezethet. Leegyszerűsítve az előbbi gondolatmenetet: ha valaki nem érzi magát teljes biztonságban nemi, vallási, etnikai tulajdonságai miatt a társadalomban, akkor annak hasznára sem tud válni teljességében. Ennek tekintetében elmondható, hogy az adott ország gazdasági versenyképességének növelése érdekében feltétlenül szükséges a megfelelő szociálpolitikai intézkedések és döntések meghozatala a kisebbségben lévő muszlim nők helyzetének védelmére. A szociálpolitikai irányvonalat az Unió már biztosította az új akcióterv (Európai Bizottság, 2020a) felállításával. Az államok egyéni felelőssége azonban, hogy ezt a lényeges irányvonalat hajlandóak-e követni.

A bevándorló muszlim nők európai helyzete jelentősen függ a tartózkodási, letelepedési célország tulajdonságaitól és politikai állásfoglalásától. Ha az adott ország vezetése nem hajlandó követni indokolt esetben az uniós intézmények által kijelölt integrációs irányvonalat, számos nemzetközi, muszlim, illetve a női esélyegyenlőségért küzdő közösség és szervezet ajánlja fel segítségét a hátrányos, megkülönböztetett helyzetben élő kisebbségi női társadalom tagjai számára. (Európai Bizottság, 2020a)

Ezen nemzetközi szervezetek feladatai közé tartozik a női munkavállalók támogatása, családi jogbiztonság lehetőségeinek feltárása, az anyák és a várandós nők számára megszerezhető anyagi, szellemi, egészségügyi juttatások feltérképezése és a női közösség

általános bevonása a társadalmi folyamatokba, illetve a kulturális-gazdasági integráció elősegítése. Ilyen szervezetek például: a *European Forum of Muslim Women* (EFMW), a *Forum Against Islamophobia and Racism* (FAIR), a *VOEM* – a muszlimok fejlődése és emancipációja érdekében létrejött szervezet, a brit székhelyű *National Assembly Against Racism* (NAAR), és az *SOS Racisme* szervezete. Mindegyik intézmény kiemelt célja a nemi, etnikai és vallási alapú hátrányos megkülönböztetés, a szexuális, fizikai és verbális bántalmazás érintettjeinek felkarolása, támogatása. (Joseph, 2005; Moghadam, 2012)

Elmondható tehát, hogy az Európába irányuló migrációval ugyan a lehetőségek megnyíltak a muszlim nők előtt gazdasági és politikai értelemben, azonban a lehetőségekkel újfajta kihívások is jelentkeztek. A célország hozzáállása nagyban befolyásolja a migrációs háttérrel rendelkező nők társadalmi elfogadását, aminek hatása kiterjed a női munkavállalók arányainak eloszlására, megítélésére, és ezáltal az egyén életkörülményeinek alakulására. Akár az új társadalmi közegbe történő teljes beilleszkedést választják, akár a kulturális identitásuk és a hagyományaik teljes megőrzését, a lényeg, hogy az adott ország jogszabályainak mindenképpen meg kell felelniük, ha az ottani tartós letelepedést választják.

Összegzés

A nemzetközi nőjogi helyzet változásai az elmúlt száz évben jelentősen emelkedő fejlődő tendenciát mutatnak, bár korántsem olyan intenzitással, ahogyan az az eltérő tudományterületek és napjaink fontos kérdéseinek feltérképezése során látható. Ezen helyzet javulásának intenzitása nem hozott olyan mértékű változást, mint például a technológiai újítások terjedése, pedig lényegi helyzetét tekintve bír legalább akkora befolyási erővel. Elmondható, hogy a nők általános, társadalomban betöltött szerepe mindkét vizsgált térség aktuális politikai, gazdasági folyamatainak hatására alakult át és érte el jelenlegi formáját.

A kutatás alapján elmondható, hogy az iszlám világ kötöttségének, szigorú vallási jogalapjainak hatása napjainkra csak a minimális, kellő mértékben vette fel a modernizáció tempóját. A muszlim nők életében továbbra is meghatározó a másfél évezredes múltra visszanyúló történeti alapú társadalmi rend. A változások igényének felismerése azonban ellentmondásokat, konfliktusokat szült az arab térség mind belső, mind külső kapcsolataiban. Kijelenthető, hogy ezek az értékkülönbségek kiterjedtek a nők jogi helyzetére is: a női társadalom tagjai a konfrontálódó, patriarchális rendszer kereszttüzében ragadtak, amely összetűzésben a férfiak vezette államok harcolnak a modernizáció kérdésében, mialatt a nők a saját öntudatuk felélesztésén munkálkodnak. Úgy tűnik, hogy az iszlám női esélyegyenlőség alapjaiban véve egy nagyon hosszú és egyelőre végeláthatatlan folyamatnak bizonyul. A szemléltetett példák vonatkozásában egyértelműen elmondható, hogy ameddig a patriarchális alapon szervezett vallási törvény a mérvadó, addig az iszlámban a nők nem fognak a férfiakéval egyenlő jogokkal rendelkezni.

Annak ellenére azonban, hogy a tradicionális női neveltetés, a házassági szerződések és az öröklés szabályai a nyugati női értékítélet számára béklyókként hatnak, az iszlám nők helyzetének is számos előnyét ismerhetjük. Míg a jogi és vallási szempontból liberalizált Európában a nőknek nagyobb felelősséget kell vállalniuk a társadalomban és az adott állam gazdasági életében, a felelősség súlya pedig több szempontból nehezedik rájuk, mint a férfiakra, addig a hagyománykövető iszlám szokásokban a férfiaknak kötelességük a családjuk női tagjait teljes mértékben eltartani, gondoskodniuk kell róluk életük végéig. Az Európába érkező és itt élő muszlim nőknek pedig adott a lehetőség, hogy eldöntsék, melyik utat választják: a szabadságot a nagyobb felelősséggel, vagy a politikai és gazdasági felelősségtől mentes, de számos szempontból alárendelt életvitelt.

Ezzel szemben az európai, nyugati közösségek civilizációjában, az iszlámhoz képest szabadabb szellemben nevelkedett nőknek másfajta kihívásokkal kell szembenézniük. Annak ellenére, hogy az elmúlt száz évben a nők teljeskörű politikai, gazdasági, oktatásügyi és szociális jogokhoz jutottak, a nők munkaerőpiaci reprezentáltságának hiányosságai továbbra is szembetűnők. Fontos megemlíteni a nemek közti bérkülönbségek hosszú távú hatásait, amelyek befolyással vannak a nyugdíjak mértékére, azon keresztül pedig az egészségügyi kiadások finanszírozására, ami az idős kori társadalom számára egyre nagyobb súllyal bír. Az európai nők családstruktúrák szerinti eloszlása is átalakuláson ment keresztül, ami tovább növelte a hajlandóságot a munkaerőpiaci részvételre. A családstruktúra átalakulása és a női munkavállalói tendenciák kéz a kézben járnak. Egyre kevésbé elterjedt nézet, miszerint a nő csak anya és háztartásbeli lehet. Gyakran a nők mindkét életút nehézségeivel egyensúlyoznak, igyekeznek pénzügyi önállóságot teremteni önmaguk és gyermekeik számára, mialatt a társadalmi nyomás a gyerekvállaláson és az anyaságon, a házasságon keresztül nehezedik rájuk.

Elmondható, hogy a jelentős, közel-keleti térségekből érkező migrációs nyomás és a migráció alanyai tekintetében az európai kontinens társadalmi struktúrája is megváltozik. Az egyre növekedő muszlim közösség résztvevői az integráció útjára léphetnek, vagy választhatják az önálló civilizációs hagyományaik megtartását is. Egy biztos azonban: az ideérkező bevándorló nők egy köztes, ellentmondásos állapot részeseivé válnak. Már nem az anyaország befolyási övezetében tartózkodnak, az ottani jogi kötöttségek formális értelemben véve már nem hatnak rájuk. Azonban még nem teljes jogú tagjai az európai közösségeknek. Az integráció folyamata további megpróbáltatásokkal jár, ami által a befogadó ország társadalmának egyenjogú résztvevői lesznek, gazdasági, politikai és szociológiai értelemben véve. A kutatás alapján elmondható, hogy fontos tényezője az emancipációnak a munkavállalási hajlandóság, az általános iskolázottsági szint, és a migráció hatására kialakuló szociálpszichológiai jelenségek megfelelő, állami szintű kezelése. Az európai államoknak és a bevándorlóknak is egyaránt érdeke az emancipáció – legyen az akár teljes, akár részleges. Viszont a beilleszkedés nem egy egyenes út, jelentős problémakezelő intézkedésekre is szükség van ennek kapcsán. A XXI. századtól egyre csak erősödő iszlámellenes közvélemény által a diszkriminatív megnyilvánulások és a muszlim nőkkel szembeni erőszakos cselekedetek száma növekvő jelenségeként hat, ami nem csak az egyén társadalmi aktivitására van kihatással, hanem az adott ország számára is megterhelő problémát jelent. Elmondható tehát, hogy kulcsfontosságú kérdés az integráció folyamatában a feltételek legmegfelelőbb létrehozása, mint első lépés.

Tagadhatatlan, hogy a globalizáció és a társadalmi-politikai fejlődés tehát a haladás útjára léptette az Európában élő nők helyzetét, függetlenül a civilizációs és kulturális háttérüktől. A nemek közti különbségek kiegyenlítése folyamatos változásokon megy keresztül napjainkban. Az esélyegyenlőségnek a híve az Európai Unió, az ENSZ és minden európai érintettségű nemzetközi szervezet tagintézménye is. Fő célként tűzték ki maguk elé a szupranacionális intézmények a nők és férfiak számára az egyenlő jogok, esélyek és feltételek biztosítását, amelyet a tagállamok részvételén keresztül kívánnak elősegíteni – hiszen az uniós akciótervek megvalósulása főként a résztvevő országok kezében nyugszik.

Azonban, ha az adott uniós tagállam nem kíván részt vállalni az integrációs irányvonalak alkalmazásából, az adott ország kisebbségben lévő muszlim női közösségeinek nemzetközi támogatást kell keresniük. Számos nemzetek feletti szerveződés nyújt segítséget anyagi, szellemi és szociális, illetve egészségügyi szempontból a térség muszlim vonatkozású minoritásainak, akik ezáltal egy lépéssel közelebb kerülhetnek a gazdasági és politikai, társadalmi szerepvállaláshoz, illetve a vágyott, jobb életminőséghez. *„A globalizáció csatornáin keresztül az egyik fél élete, kultúrája, ízlése érintkezik a másikéval. A hagyományok és az ízek összevegyülnek a globális világban. Az utazások révén az emberek eljutnak egymás országaiba. A migráció mély kötődéseket alakít ki. Az emberek és gondolataik, szokásaik mobilitása immár nem ismer határokat. Úgy tűnik, együtt élni elkerülhetetlen sorsszerűség. De nem mindig megnyugtató.”* (Riccardi, 2009)

Irodalomjegyzék

- ABBOTT, Pamela – TETI, Andrea (2017): What Drives Migration from the Middle East?: Why People Want to Leave Arab States, Arab Transformation Project, University of Aberdeen, Aberdeen City, Scotland, <https://www.jstor.org/stable/resrep14110>
- AHMED, Leila – ALI, Kecia (2021): Women and Gender in Islam, Historical Roots of a Modern Debate, New Haven, Yale University Press, <https://doi.org/10.12987/9780300258172> (Letöltés dátuma: 2021. 12. 13.)
- AMIRAUX, Valérie (2012): État de littérature: L'islam et les musulmans en Europe : un objet périphérique converti en incontournable des sciences sociales, Critique internationale, no. 56 (juillet-septembre), Sciences Po University Press, p. 141-157, <https://www.jstor.org/stable/24566135>
- BARLAS, Asma (2001): Muslim Women and Sexual Oppression: Reading Liberation from the Quran, Macalester International: vol. 10, article 15., <http://digitalcommons.macalester.edu/macintl/vol10/iss1/15>
- BATTAGLIOLA, Françoise (2001): Le travail des femmes : une paradoxale émancipation, no. 8, Le travail sans fin? Réalités du travail et transformations sociales, Presses Universitaires de France, Paris, <https://www.jstor.org/stable/40620796>
- BENHADJOU DJA, Leila (2018): Les femmes musulmanes peuvent-elles parler?, Anthropologie et Société, 42. évf. 1. Université Laval <https://doi.org/10.7202/1045126ar>
- BESENYŐ János – PRANTNER Zoltán – SPEIDL Bianka – VOGEL Dávid (2016): Az Iszlám Állam, terrorizmus 2.0 – Történet, ideológia, propaganda, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely, Kossuth Kiadó
- BLAHÓ András – PRANDLER Árpád (szerk.) (2016): Nemzetközi szervezetek és intézmények [Digitális kiadás.], Akadémiai Kiadó, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789630597821>
- BUNCH, Charlotte (1990): Women's Rights as Human Rights: Toward a Re-Vision of Human Rights, Human Rights Quarterly, vol. 12, no. 4., The Johns Hopkins University Press, <https://doi.org/10.2307/762496>
- CHEUNG, Sin Yi – PHILLIMORE, Jenny (2017): Gender and Refugee Integration: a Quantitative Analysis of Integration and Social Policy Outcomes, Journal of Social

Policy, 46(2), 211-230., Cambridge University Press,
doi:10.1017/S0047279416000775

DAKHLIA, Jocelyne (1999): Entrées dérobées: l'historiographie du harem, Clio. Histoire, femmes et sociétés, elektronikus kiadás: 2006.05.22., <https://doi.org/10.4000/clio.282>

DUDLÁK Tamás (2014): Mohamed próféta elküldése - Ibn Hišām tudósítása alapján, Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely, Budapest, p. 37-57.,
http://real.mtak.hu/36750/1/Mohamed_profeta_elkuldese_Ibn_Him_tudositasa_alapjan_u.pdf

ENSZ - Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948)
<https://www.coe.int/hu/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->

ESPOSITO, John L. (1975): Women's Rights in Islam, Islamic Studies, vol. 14, no. 2 (Summer, 1975), p. 99-114, <https://www.jstor.org/stable/20846947>

Európai Bizottság (2016): Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim women, https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/forgotten-women-impact-islamophobia-muslim-women_en?lang=fr

Európai Bizottság (2018): Settling In 2018. Indicators of Immigrant Integration, https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/settling-2018-indicators-immigrant-integration_en

Európai Bizottság (2019): Report on equality between women and men in EU, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/annual_report_ge_2019_en_1.pdf

Európai Bizottság (2020a): Action plan on Integration and Inclusion 2021-2027, https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/ec-reveals-its-new-eu-action-plan-integration-and-inclusion-2021-2027_en

Európai Bizottság (2020b): A 2020–2025 közötti időszakra szóló nemi esélyegyenlőségi stratégia, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_hu#a-20202025-kztti-idszakra-szl-nemi-eslyegyenlsg-stratgia

Európai Bizottság (2020c): A nemek közötti egyenlőség terén elért eredmények, https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_hu

- Európai Bizottság (2021): Promoting the employment of women with a migrant background, https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/promoting-employment-women-migrant-background_en
- European Institute for Gender Equality, <https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs>
- FREEDMAN, Jane (2007): Women, Islam and Rights in Europe: Beyond a Universalist/Culturalist Dichotomy, *Review of International Studies*, vol. 33, no. 1, p. 29-44, Cambridge University Press, <https://www.jstor.org/stable/20097948>
- GLIED Viktor (2020): Az európai migráció két arca, Ad Librum, Budapest
- GOLDENBERG, Ilan – WASSER, Becca – EWERS, Elisa Catalano – BLUMENTHAL, Lilly (2021): When Less Is More: Rethinking U.S. Military Strategy and Posture in the Middle East, Center for a New American Security, Washington, D.C., USA, <https://www.jstor.org/stable/resrep38777.7>
- GYULAVÁRI Tamás – KÖNCZEI György (1999): Európai szociális jog, Budapest, Osiris
- HAMANN, Brigitte (szerk.) (1990): Habsburg lexikon, Új Génius Kiadó, Budapest, p. 323-327, Mária Terézia szócikk szerzője: Dr. Grete Klingenstein egyetemi tanár, Graz
- HAUTZINGER Zoltán – HEGEDÜS Judit – KLENNER Zoltán (2014): A migráció elmélete, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Rendészettudományi Kar; Budapest, http://real.mtak.hu/16634/1/w207.bat_session%3D1164013711%26infile%3D%26so%3D8961%26cgimime%3Dapplication%252Fpdf p. 5-10.
- HÉLIE-LUCAS, Marie-Aimée (1991): Les stratégies des femmes à l'égard des fondamentalismes dans le monde musulman, *Nouvelles Questions Féministes*, no. 16/18, Particularisme & Universalisme: coordonné par Christine Delphy, p. 29-62, <https://www.jstor.org/stable/40602849>
- HUNTINGTON, Samuel P. (1998): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, p. 51.
- IVÁNYI Tamás (2017): Nők a szunnita iszlám szertartásain, *Keletkutatás*, 2017. tavasz, p. 31-56., http://real.mtak.hu/71856/1/Ivanyi%20Tamás%20_%20Nők%20a%20szunnita%20iszlám%20szertartásain.pdf
- JANY János (2006): Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza, Gondolat Kiadó, Budapest
- JANY János (2016): Jogi kultúrák Ázsiában – Kultúrtörténet, jogtudomány, mindennapok, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, TYPOTEX – PANTA, Budapest

- JANY János (2018a): A világ főbb jogrendszerei [Digitális kiadás.] Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634542551>
- JANY János (2018b): Az iszlám jog, in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogösszehasonlítás rovat, rovatszerkesztő: FEKETE Balázs) <http://ijoten.hu/szocikk/az-islam-jog>
- JANY János (2018c): Darúra és maszlaha – A rendkívüli jogrend az iszlám jogban, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, https://nkerepo.unike.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12635/web_PDF_Darura_es_maszlaha.pdf;jsessionid=25AF3EE2BF525C77A05050F8021D8A11?sequence=1
- JOSEPH, Suad (szerk.) (2005): Encyclopedia of Women & Islamic Cultures: Family, Law, and Politics, Brill Academic Publishers, Leiden, Hollandia
- KÉRI Katalin (2003): Holdarcú, karcsú ciprusok (Nők a középkori iszlámban), Terebess Kiadó, Budapest, <https://mek.oszk.hu/01600/01665/html/28-islam.htm>
- KOVÁCS Péter (2011): Nemzetközi közjog, Osiris Kiadó, Budapest
- KÖRNYEI Ágnes (2018): Emberi jogok a nemzetközi kapcsolatokban [Digitális kiadás], Akadémiai Kiadó, Budapest, <https://doi.org/10.1556/9789634542605>
- LOI n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics, <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2004/3/15/2004-228/jo/texte>
- Louis P. Dame Papers, n.d., 1917-1955, <https://www.jstor.org/stable/community.18895134>
- Mária Terézia, Habsburg Történeti Intézet, <http://www.habsburg.org.hu/cikk/tanulj-otthon-maria-terezia>
- MARÓTH Miklós (2002): Az iszlám, Magyar Tudomány, 2002. 2. szám., <http://www.matud.iif.hu/02feb/maroth.html>
- MCCLENDON, David – HACKETT, Conrad – POTANČOKOVÁ, Michaela – STONAWSKI, Marcin – SKIRBEKK, Vegard (2018): Women's Education in the Muslim World, Population and Development Review, vol. 44, no. 2 (June, 2018), p. 311-342., <https://www.jstor.org/stable/26622914>
- MIR-HOSSEINI, Ziba (n.d.): The construction of gender in Islamic legal thought and strategies for reform. Hawwa, London, 1(1), 1–28., http://www.dr.soroush.com/PDF/E-CMO-20010610-Ziba_Mir-Hosseini.pdf
- MOGHADAM, Valentine (2004): Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East, Journal of Comparative Family Studies, vol. 35, no. 2,

- TURBULENT TIMES AND FAMILY LIFE IN THE CONTEMPORARY MIDDLE EAST (Spring, 2004), p. 137-162., <https://www.jstor.org/stable/41603930>
- MOGHADAM, Valentine (2005): Women's Economic Participation in the Middle East: What Difference Has the Neoliberal Policy Turn Made?, Journal of Middle East Women's Studies, vol. 1, no. 1 (Winter, 2005), p. 110-146., <https://www.jstor.org/stable/40326851>
- MOGHADAM, Valentine M. (2012): Globalization and Social Movements: Islamism, Feminism, and the Global Justice Movement, Globalization (Lanham, Md.) Globalization Series, Rowan & Littlefield, ISBN 144221418X, 9781442214187
- MONORI Gábor (2011): Esélyegyenlőség és feminista jog – a női jogok pragmatikus érvényesülése, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs, <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/monori-gabor/monori-gabor-vedes-ertekezes.pdf>
- OBERMEYER, Carla Makhlouf (1992): Islam, Women and Politics: The Demography of Arab Countries, Population and Development Review, vol. 18. no. 1., Population Council, <https://doi.org/10.2307/1971858>
- Organisations for Islamic Women, forrás: Cornell University Library, <https://guides.library.cornell.edu/IslamWomen/Organizations>
- PETŐ Andrea (szerk.) (2003): Női esélyegyenlőség Európában, ELTE Szociológiai Intézet Kisebbségsszociológiai Tanszék, Balassi kiadó, Budapest
- RICCARDI, Andrea (2009): Együttélés, Európa Könyvkiadó Kft., Budapest, ISBN 9789630788144
- ROSTOVÁNYI Zsolt (2010): A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig”. Az iszlám civilizáció a retradicionizáció és modernizáció kettős szorításában, in CSICSMANN László (szerk.) (2010): Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten – Az államiság eltérő modelljei, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Aula Kiadó, http://www.grotius.hu/doc/pub/SOMRRX/2010_91_iszlám%20és%20modernizáció.pdf
- SCHACHT, Joseph (1982): An Introduction to Islamic Law, Clarendon Press, Oxford
- SHARABI, Hisham (1965): Islam and Modernization in the Arab World, Journal of International Affairs, vol. 19, no. 1, The Arab World: Paths to Modernization (1965), p. 16-25., <https://www.jstor.org/stable/24363334>

- SILVESTRI, Sara (2008): Europe's Muslim women: potential, aspirations and challenges, London's City University and Cambridge University, published by King Baudouin Foundation, Brussels, https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2009-04/docl_8238_582660230.pdf
- TAUSCH, Arno (2019): Migration from the Muslim World to the West: Its Most Recent Trends and Effects, Jewish Political Studies Review, vol. 30, no. 1/2, Jerusalem Center for Public Affairs, p. 65-225., <https://www.jstor.org/stable/26642824>
- The Grace Ward 19th Century Photograph Collection, http://collections.carli.illinois.edu/cdm/ref/collection/knx_ward/id/212
- TOMKA Béla (2020): Európa társadalomtörténete a 20. században, Osiris Kiadó, Budapest
- UNESCO World Inequality Database on Education, Afghanistan, https://www.education-inequalities.org/indicators/literacy_1524/afghanistan#years=%5B%222015%22%5D&ageGroups=%5B%22literacy_1524%22%5D

Mellékletek

1. ábra: Egyszemélyes háztartások százalékos aránya Európában (1950-1990)

	1950	1960	1970	1980	1990
Ausztria	18,0	20,0	26,0	28,0	29,7
Egyesült Királyság	11,0	11,9	18,1	22,0	26,7
Finnország	10,3	19,3	24,0	27,0	31,7
Franciaország	18,6	19,9	22,3	25,0	27,0
Magyarország	10,0	14,5	17,5	19,6	24,3
Németország (NSZK)	19,0	20,6	25,2	31,0	33,6
Norvégia	15,0	18,0	21,1	28,0	34,3

(Forrás: Tomka, 2020, p. 99-100, saját készítésű táblázat a hivatkozott szerző írása alapján)

2. ábra: Nagycsaládos háztartások százalékos aránya Európában (1950-1990)

	1950	1960	1970	1980	1990
Ausztria	18,2	17,0	17,0	13,0	10,0
Egyesült Királyság	17,8	16,0	14,5	11,4	8,0
Finnország	28,3	25,0	18,3	10,0	7,8
Franciaország	18,0	20,1	19,1	11,9	10,3
Magyarország	N/A	17,0	14,0	10,6	8,0
Németország (NSZK)	N/A	14,0	12,9	8,0	5,1
Norvégia	17,8	15,0	12,7	7,4	4,7

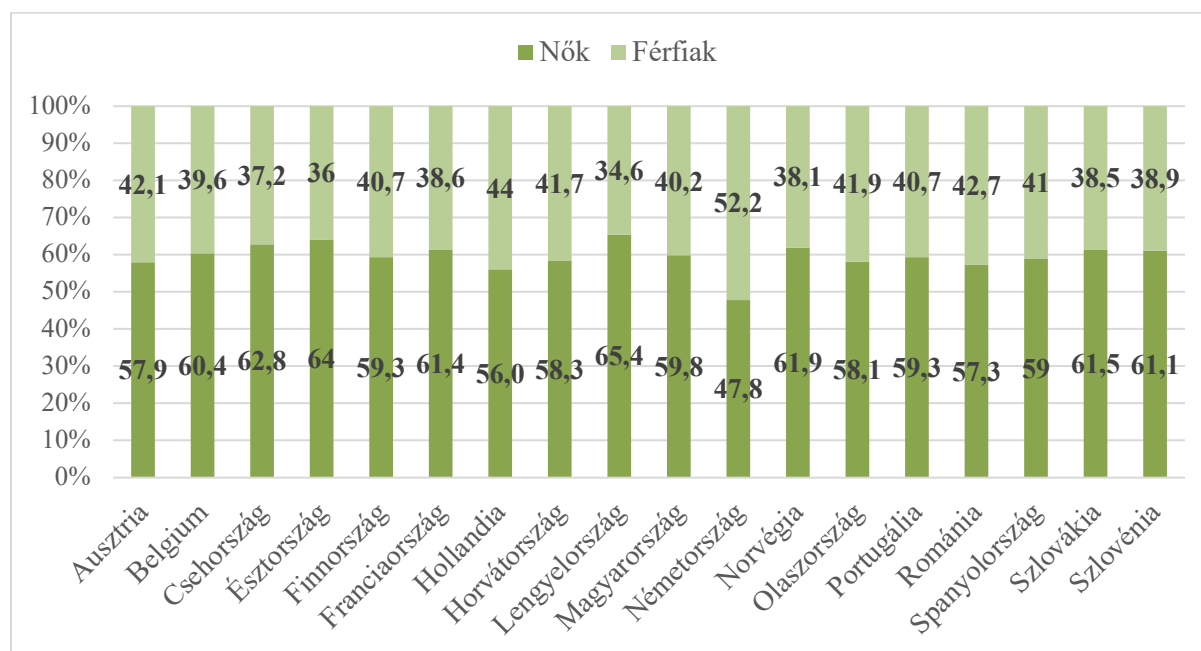
(Forrás: Tomka, 2020, p. 94-95, saját készítésű táblázat a hivatkozott szerző írása alapján)

3. ábra: A női munkavállalók százalékos aránya az összes foglalkoztatott körében, Európában (1950-1990)

	1950	1960	1970	1980	1990
Ausztria	33,8	39,4	N/A	40,8	41,0
Egyesült Királyság	32,6	32,7	36,3	39,2	42,9
Finnország	36,7	43,7	N/A	46,1	47,1
Franciaország	32,2	33,3	36,0	39,8	43,4
Magyarország	29,2	35,5	41,1	43,4	44,5
Németország (NSZK)	35,8	37,3	36,6	37,8	40,8
Norvégia	27,4	28,2	N/A	41,3	44,9

(Forrás: Tomka, 2020, p. 104-105, saját készítésű táblázat a hivatkozott szerző írása alapján)

4. ábra: Alapszakos diplomát szerző hallgatók nemek szerinti százalékos eloszlása Európában (2019) (EIGE)

(Forrás: European Institute for Gender Equality, <https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs>, saját készítésű diagram a hivatkozott adatbázis alapján)

1. kép: Arab nő és férfi, hagyományos viseletben

Forrás: Louis P. Dame Papers, n.d., 1917-1955,
<https://www.jstor.org/stable/community.18895134>

2. kép: Arab család vacsora közben, hagyományos viseletben

Forrás: The Grace Ward 19th Century Photograph Collection
http://collections.carli.illinois.edu/cdm/ref/collection/knx_ward/id/212

NYILATKOZAT

Alulírott, **Fazekas Magdolna Laura** kijelentem, hogy a tudományos kutatás a saját munkám eredménye, azt más intézménynél kredit vagy oklevél megszerzésére nem nyújtottam be.
A dolgozat elkészítéséhez felhasznált valamennyi forrást az irodalomjegyzékben feltüntettem.

Veszprém, 2022. április 24.

.....
szerző